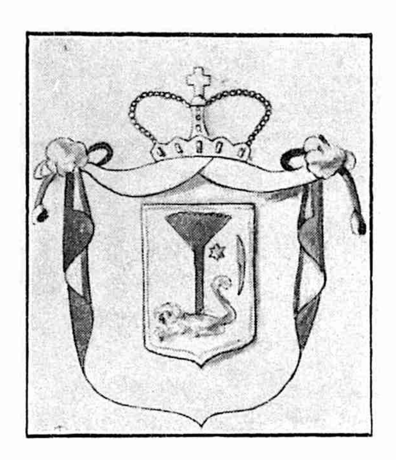
GHEORGHE BEZVICONI

MANUC-BEI

— EDIȚIA II —

CHIȘINĂU
Tipografia Uniunii Clericilor Ortodocși din Basarabia
1938

DIN TRECUTUL NOSTRU
Ediţie istorică dedicată memoriei mult regretatei Sofia Bezviconi

MANUC-BEI

de GHEORGHE BEZVICONI

I. PREFAŢĂ

Cea mai tipică figură a Armenilor din părţile acestea ale Europei, în trecut, este *Manuc-Bei.*

Despre acest *Prinţ al Armenilor* în Basarabia, ca şi în alte ţări prin care el a trecut, s'au păstrat multe legende, adevărul însă n'a fost încă cercetat de nimeni. Astfel, cu mari dificultăţi, am reuşit noi primii să reliefăm câteva date documentare despre personalitatea sa romantică, plină de mister, ce va rămâne veşnic printre umbrele cele mai ademenitoare ale trecutului nostru.

Corespondenţa diplomatică, care priveşte războiul Dunărean dintre anii 1806—1812, conţine un material bogat despre Manuc-Bei. La fel *memoriile contelui de Langeron* amintesc pe eroul nostru, ambele izvoare istorice fiind publicate şi în volumele documentelor Colecţiei Hurmuzaki.

Ziarele contemporane, precum şi câţiva călători ne lasă însemnări interesante, pe care le citām în text. *Contele de Lagarde* vorbeşte despre Manuc-Bei în *„Voyage de Moscou à Vienne"* (Paris, 1824), în nemţeşte — *„Gemölde des Wiener Kongresses"* (München, 1914), iar *Stanislas Bellanger* — în *„Le Kéroutza. Voyage en Moldo-Vlachie"* (Paris, 1846) — repeta cel dintăi legendele care se grămădesc în jurul faimosului Prinţ al Armenilor, nu de mult încă trecut din viaţă.

La 1852, Congregaţia călugarilor mhitarişti din Viena publică în armeneşte prima *„Descriere a vieţii lui Manuc-Bei Mirzaean"*, datorită penei călugărului Congregaţiei *Hevond*

Hovnanean. Descrierea a complectat-o cunoscutul *Mser Msereant*, despre care se vorbeşte mai jos, şi *Ghevorg Ohluhean*. Folosind aceste scrieri, tipograful din Chişinău, *Akim Popov*,[1] a lăsat, într'un manuscris în limba rusă, o biografie a lui Manuc-Bei, întitulând-o: *„Descrierea şi vederile târgului Hânceşti, moşia prinţului I. Manuc-Bei"* (1885). In *„Almanahul armeano-bulgar pe anul 1926"* (Sofia), editat de *Daniel Razgratlean*, găsim deasemenea câteva spicuiri din opera lui Hovnanean şi Msereanţ: *„Siluete armeneşti din vechime în Bulgaria"*. Dar toate aceste lucrări abundă în greşeli, nu sunt întemeiate pe documente şi sunt cu totul incomplecte.

Precum se vede, şi nu odată, personalitatea romantică a lui Manuc-Bei a atras asupra-şi atenţia şi interesul, dar — ceeace era şi natural pentru viaţa prea frământată a eroului nostru — foarte puţini şi-au dat seamă de importanţa istorică a acestui *colos al Orientului apropiat.* Cu toate acestea umbra ilustrului Armean merită o consideraţie mai mare în acele state, unde s'a manifestat acest reorganizator al oraşelor Bulgariei, Dragoman şi Bei al Sublimei Porţi, Cămăraş, Paharnic şi Bei în Moldo-Vlahia, salvator al Sârbilor şi al Bucureştilor, făuritor al tratatului de pace dela Bucureşti, Prinţ al Armenilor la Congresul din Viena, Excelenţă şi Cavaler în Rusia, onorat de Impăratul Alexandru I şi proectele căruia puteau să scoată din uitare pentru multe veacuri colţişorul de pământ, nedreptăţit de oameni, numit Basarabia. Iată deci, în mod sumar, cine a fost Manuc-Bei, a cărui bogată biografie, prin desfăşurarea ei zbuciumată, întrece cu mult chiar romantismul vieţii unui conte de Bonneval.

Folosindu-ne de operele de mai sus, trebue să subliniem,

---

1. Akim Popov, „meşceanin" din Grigoriopol, s'a aşezat şi a ajuns destul de influent printre Armenii din Chişinău. Era unul din primii tipografi din localitate. Deşi nu era un om cult, totuşi ştia să servească pe boierii băştinaşi, încât mai toate operele moldoveneşti i se încredinţau lui pentru a fi tipărite. Pare a fi acela, care, la 1848, ceru Ruşilor, sa i se îngădue editarea gazetei „Românul". La 1850, deşi cu multe greşeli, a scos ediţia populară a Codicelui de legi al lui Donici şi Harmenopol. „Alcătuirele" lui I. Sârbu (1852), „Cursul primitiv de limbă română" şi „Abecedă română" de I. Doncev (1865), le-a editat deasemenea Popov. Bibliografie: a) Gh. Bezviconi. Armenii în Basarabia. „Din trecutul nostru", Nr. 3—4, Chişinău. 1934. b) Şt. Ciobanu. Cultura românească în Basarabia sub Ruşi. Chişinău. 1923. c) L. T. Boga. Lupta pentru limba românească şi ideia unirii la Românii din Basarabia după 1812. Chişinău. 1932.

că la alcătuirea schiţei ce urmează, au contribuit foarte mult trei izvoare de documente: a) *Arhiva familiei Manuc-Bei din Hânceşti*, b) *Dosarul despre nobilimea studentului efectiv Grigore I. Manuc-Bei* (Nr. 433—3—1897, 76 file, început la 20 Decembrie 1896) din *Arhivele Statului din Chişinău* şi c) *Arhiva d-lui Tigran Pruncu din Câmpulungul-Moldovenesc*. Starea materială şi—mai ales—preocuparea numai în treacăt cu biografia lui Manuc-Bei, în lucrarea noastră despre Armeni (1933), nu ne-a permis, în trecut, publicarea documentelor, privitoare la viaţa sa, mai pe larg. Deaceea am folosit arhiva din Hânceşti, la 1933, luând însemnări numai asupra conţinutului unor acte de mare importanţă, ceeace este aproape ireparabil, deoarece astăzi nu ştim în mâinile cui au ajuns aceste documente.

Iarna anului 1933, am vizitat la Hânceşti pe urmaşul lui Manuc-Bei, spiritualul reprezentant al aristocraţiei nordice, *Baronul Maurice F. Schilling*, în Septembrie 1934 decedat la Paris. Impreună cu regretatul Baron, am cercetat scrisorile turceşti, hrisoavele domneşti şi diferite copii franceze de pe documente. Este o datorie sfântă să aducem Baronului Schilling un omagiu de recunoştinţă ca unui colaborator principal la alcătuirea biografiei lui Manuc-Bei.

Venerabilul nostru prieten, notarul public din Câmpulungul-Moldovenesc. d-l *Tigran Pruncu*, ne-a pus la dispoziţie preţioasa arhivă a d-sale. *I. P. S. Arhiepiscop Husic Zohrabean* al Armenilor din România, *P. C. Preot Ioanes 'Abrameanţ* din Hânceşti, d-nii: Magistrat *Aurel Sava*, valorosul colecţionar al documentelor basarabene, *H. Dj. Siruni*, directorul revistei armeneşti „Ani", *de Longueville* şi alţii amintiţi în text, ne-au pus la dispoziţie diferite documente noui, ce complectează şi ele lipsurile primei noastre încercări de biografie a lui Manuc-Bei (Armenii în Basarabia. „Din trecutul nostru", Nr. 3—4, Chişinău, Ianuarie 1934). „Descrierea" lui A. Popov am revăzut-o la d-l *V. Adiasevici* din Chişinău, iar lucrarea lui Hovnanean ne-a procurat-o amabil d-l *Jean-Emile Grecianu* din Viena—prin p. c. părinte *Akinean* dela Congregaţia mhitariştilor din Viena, şi d-l *Em. Popescu*, Consul al României la Ruşciuc. Pe ceilalţi colaboratori ai noş-

tri îi amintim în text, mulţumindu-le sincer pentru concursul acordat.

După apariţia lucrării noastre la 1934, un articol în revista d-lui *V. Mestugean*: *„Ararat“*, şi o comunicare a d-lui *A. Sava*, ţinută în Mai 1937 la Bucureşti, au contribuit la popularizarea cunoştinţelor despre Manuc-Bei. Intârzierea acestei a doua ediţii se datoreşte necesităţii unor cărţi, pe care le-am putut procura numai la venirea noastră la Bucureşti, în iarna anului 1937—1938.

II. IN TURCIA.

Despre Manuc-Bei sau Manuc Mirzaean, în Turcia, ne povesteşte călugărul *Hevond Hovnanean*, iar în cele din urmă numele lui Manuc apare şi în documentele contemporane.

Manuc Mirzaean era fiul lui *Martiros Mirzaean*, care îşi trăgea origina din satul Karpi din regiunea Araratului. Martiros nu era bogat: ultima avere şi-o pierdu în urma jafului banditilor perşi. Colindă prin Armenia turcească şi rusească, apoi plecă înspre Balcani. La Burgas, Mirzaean s'a însurat cu fiica unui bogătaş şi s'a aşezat la Ruşciuc, centrul comercial al Balcanilor. Aci, ajuns negustor mare, s'a însurat a doua oară cu *Mamica*, fiica unui alt bogătaş, *Hanum-Oglu*, cu care, la 1769, la Ruşciuc, a avut un fiu *Manuc* (Emanuel, Prunc).

Până la vârsta de 12, ani Manuc a crescut în casa părintească, învăţând la o şcoală din Ruşciuc. Apoi, a fost trimis la Iaşi, la un negustor armean, ca să înveţe limbile, ce i-au folosit mult mai târziu, şi practica vieţii. La 1785, a fost rechemat de tatăl său la Ruşciuc, unde tânărul s'a însurat cu *Mariam*, fiica cunoscutului *Avet* (Avedis) şi, rămas în curând orfan, a luat asupra-şi conducerea intreprinderilor părinteşti. Vizită Constantinopolul şi se îmbogăţi şi mai mult.

Manuc Mirzaean se impunea nu numai prin bogăţia sa, dar şi prin înfăţişare, minte şi suflet rar întâlnit. Inalt, frumos, cu o frunte mare, ochi negri scânteetori, era energic, ager, fin, amabil, dar şi îndrăzneţ. Avea darul vorbirii şi al prevederii. Nefericirea îi venea numai dintr'o boală, de care suferea soţia sa, dar deaceea Manuc se purta cu toţii cu o

bunătate şi mai mare, ajuta pe toţi nevoiaşii, descurca pe toţi din nenorocire şi, înainte de toate, se ruga lui Dumnezeu. Slava numelui lui Manuc se răspândea departe de oraşul său natal.

Mai cu seamă pe timpul guvernatorului *Tersenicli-Oglu*, Manuc Mirzaean a ajuns vestit în Ruşciuc prin bogăţia sa. Nicăeri, ca în Turcia, oamenii nu se ridicau cu atâta uşurinţă din popor. Tersenicli-Oglu încă nu de mult era sacagiu, însă, pus în fruntea unei bande, el a uzurpat puterea

Manuc-Bei.

Ruşciucului. Sultanul nu putea să stăpânească tocmai din Constantinopol întregul imperiu, încât la marginele ţării mereu răsăreau oameni ca Tersenicli-Oglu, aianii—cari peste câtva timp erau recunoscuţi de stăpânire ca guvernatori ai unor provincii. Din contemporani mai amintim pe aianul Kirjali, [1] Pasvan-Oglu din Vidin, Pehlivan-Paşa, Vizirul Mustafa-Bairactar, Ismail-Bei, Cara-Feis-Paşa, distrugătorul eteriştilor, Ali-Paşa din Ianina şi Mahomet-Ali al Egiptului.

Un asemenea aian, încă nerecunoscut de Sultan, era

1. Numele său l-au însuşit şi mercenarii din bandele lui, printre cari hoţul descris de poetul rus Puşkin şi scriitorul C. Negruzzi.

Tersenicli-Oglu din Ruşciuc, stăpân pe viaţă şi moarte al cetăţenilor, înconjurat de banda lui şi care nu se gândea decât la pradă. Era un om simplu, care ascundea pe prietenii săi de răspundere, încât aceştia „cumpărau“ dela negustori orice le plăcea lor, fără să mai plătească. Căutau numai îmbogăţire, încât Ruşciucul sărăcea, iar conflictul între „guvernator“ şi... averea lui Manuc devenea inevitabil.

De teama lui Tersenicli-Oglu, prietenii îl sfătuiau pe Manuc să fugă şi-l deplângeau dinainte. Aflând însă ca Tersenicli-Oglu avea nevoe de bani, Manuc s'a prezentat personal la el şi i-a oferit o sumă mare, care întrecea aşteptările cele mai lacome ale aianului. Mirzaean s'a angajat şi pe viitor să sprijine pe guvernator, punându-i o singură condiţie, de altfel acceptată, de-a nu se împrumuta decât la el. Astfel negustorimea Ruşciucului a rămas într'o prosperare liniştită şi numai ruina lui Manuc era aşteptată de adversari.

Manuc n'a pierdut însă nimic. Tersenicli-Oglu a fost recunoscut de Sultan ca Paşă de Ruşciuc, iar Mirzaean — sfetnicul său principal — a obţinut înapoi datoriile, precum şi titlul de *„prim negustor“* şi vistier al regiunii. La 1802 el a obţinut rangul de *Sărdar*, la 1803 — *Paharnic.*[1] Afecţiunea Paşei mereu creştea, încât Manuc nu mai ieşea din „frate“ şi „fiu“ al său şi nici o intreprindere nu era pornită fără sfatul său în prealabil.

„Trebue să aflăm ce-o se zică Manuc“ — replica întotdeauna Paşa.

După sfatul lui Manuc s'a orânduit administraţia regiunii, banditismul a fost interzis, iar elementele mai capabile au fost numite în diferite posturi. Oraşele, şi în deosebi Ruşciucul, înfloreau ca adevărate centre comerciale. Armenii s'aú folosit şi ei de pe urma activităţii lui Manuc. Numai Turcii, foştii prieteni ai lui Tersenicli-Oglu, erau nemulţumiţi şi, când odată Manuc întârzie într'o călătorie de afaceri în Valahia, ei l-au declarat trădător, fugar la Ruşi, şi cerură osândirea lui la moarte. Un prieten i-a scris să nu se mai întoarcă, însă pe când se ţinea consiliul ce avea să hotărască la Paşă, într'o trăsură uşoară, ca să nu întârzie, apăru cel vinovat, primit cu multă bucurie de Tersenicli-Oglu.

1. Comunicat de H. Dj. Siruni.

Odată, la 1804, când îşi lua masa în afară de oraş, Tersenicli-Oglu a fost ucis cu trei împuşcături. Erau Turcii din fosta lui oştire, cari, deşi bănuiţi, totuşi n'au fost pedepsiţi şi au trecut, în August 1806, în Valahia, unde ameninţau cu aceeaşi soartă pe Vodă Ipsilanti.[1] Soarta lui Manuc era periclitată numai pentru un scurt timp, căci succesorul lui Tersenicli-Oglu îl favoriza şi mai mult.

Noul aian se numea *Mustafa;* el se trăgea dintr'o familie săracă şi în tinereţe făcuse negoţ cu cai. Intrat în armată, s'a luptat ca un leu şi a pus mâna pe steagul vrăjmaşilor. I s'a zis deaceea: *„Alemdar“* sau *„Bairactar“*. Tersenicli-Oglu îl distinse din ceata sa.

Sub Mustafa-Bairactar, Manuc a rămas mâna dreaptă a guvernatorului, care se purta în părţile acelea ca un adevărat suveran medieval. El e orânduit o armată şi a supus puterii sale pe toţi paşii din împrejurimile Ruşciucului. Aceştia formau sfatul său, în care era invitat şi Manuc. Mirzaean mai era şi haznadarul aianului, punând în uzul lui Bairactar întreaga sa avere.

Incă la 1802, Manuc apare în documente ca un sfetnic principal al lui Tersenicli-Oglu. Lăsăm deci, pentru un moment, la o parte biografia părintelui Hovnanean.

Un om de încredere al lui C. Ipsilanti-Voevod, *Boghos Sebastian,* face câteva însemnări,[2] printre care găsim următoarea copie:

„Măria Ta,

„Conform prea-plecatei mele scrieri, pe care am trimis-o Măriei Voastre, când mă prezintam pentru a doua oară cu scrisoarea caimacamului vostru la Tersenicli-Zadè, acesta din urmă, chemând pe administratorul său *Chiosè-Ahmed-Efendi* şi pe sfetnicul său, *Manug,* prin intermediul acestora a promis să dea jumătate din sumă“.

Călătorul armean, *Bâjişkean,*[3] care vizitează la 1808 Ungaria, Principatele Române şi Bulgaria, e primit cu ospitalitate largă la Ruşciuc de Prinţul Manuc.

1. R. Rosetti. Arhiva Senatorilor din Chişinău şi ocupaţia rusească dela 1806—1812. Analele Academiei Române. S. II. T. XXXI. Bucureşti. 1909. Vol. I.
2. H. Dj. Siruni. Manuscrisele armeneşti dela Academia Română. Revista „Ani“. Vol. I. Bucureşti. 1935.
3. Comunicat de H. Dj. Siruni.

Intr'un stat al forţelor otomane[1] din Aprilie 1808 se zice că Mustafa-Paşa se lasă condus de Manuc.

Agentul francez, *Mériage,* scrie[2] în Iulie 1808, din Ruşciuc, că la sfârşitul lunii Mai a sosit în oraş un ofiţer rus, care s'a oprit la Manuc. Acelaş Mériage raportează la 31 Octombrie 1808 din Vidin, lui *Talleyrand,*[3] marele conducător al diplomaţiei franceze, că este sigur că Mustafa-Paşa n'a încetat niciodată tratativele cu Ruşii şi le continuă prin agentul său, „*Manoucci*". In sfârşit, din Craiova, Mériage comunică,[4] la 28 Ianuarie 1809, lui *Champagny,* că *Kussei-Efendi,* şeful rebelilor bulgari, prin Manuc duce tratative cu Ruşii.

Manuc Mirzaean nu mai este un simplu negustor, ci un diplomat cu vază şi apare ca *Manuc-Bei.* Rolul său reese prea bine din aceste documente, încât să-i urmărim soarta prin istoria şi actele turceşti.

La Constantinopol domnea în timpul acesta Sultanul Selim III. Rămas orfan la vârsta de 13 ani, la 1774, după moartea tatălui său, Mustafa III, — povesteşte iarăşi călugărul Hovnanean — Selim succedă tronul la 1789, la moartea unchiului său, Abdul-Hamid. Tânăr, care multe le-a auzit dela medicii europeni şi a citit din cărţi, Selim III începe unele reforme, primite cu nemulţumire de ieniceri şi fanaticii musulmani. La 29 Mai 1807, în urma unei revolte, el este silit să renunţe în favoarea vărului său, Mustafa IV.

Bairactar-Paşa ţinea mult la Sultanul Selim, din partea căruia s'a bucurat de o atenţie deosebită. La Ruşciuc sosi Taiar-Paşa, care-l informă asupra situaţiei din capitală. Bairactar întruni în jurul său mai mulţi adepţi ai fostului Sultan şi se îndreptă spre Constantinopol. Cabacci-Oglu, şeful ienicerilor rebeli, fu prins, iar Vizirul Celebi-Mustafa demisionă. Pe când Bairactar aştepta eliberarea lui Selim, acesta, la 28 Iulie 1808, fu omorît. Paşa a trebuit să recunoască pe noul Sultan, Mahmud II, primind însuşi demnitatea de Mare Vizir şi aşezându-se la Constantinopol. El a mai admis o

1. Documente privitoare la Istoria Românilor. Col. Hurmuzaki. Supl. I. Vol. II. Bucureşti. 1885.
2. Doc. Hurmuzaki Op. cit.
3. Doc. Hurmuzaki. Op. cit.
4. Doc. Hurmuzaki. Op. cit.

greşală, concediind armata sa. Reformele noului Mare Vizir au găsit şi ele un răsunet negativ între ieniceri, cari, imediat ce-au observat că nu mai sunt stingheriţi de oştirea din Ruşciuc, s'au aruncat, la 14 Decembrie 1808, asupra palatului lui Bairactar şi l-au ucis în flăcările casei sale.

Manuc, puţin mai înainte, zăbăvi la Ruşciuc şi, după terminarea unor afaceri, veni şi el la Constantinopol, unde stăpânul său ajunse Vizir. In ajunul rebeliunii, el a vizitat pe Bairactar şi ambii s'au dus prin străzile populate ale capitalei la Şeihul Islamului. Era nu numai prietenul şi sfetnicul principal al Vizirului, ci şi haznadarul său, încât duşmanii lui Bairactar urmăreau cu interes deosebit pe Manuc.

Bairactar, pe când era încă Paşă de Silistra, s'a gândit să-l mulţumească pe Manuc, aşa cum rar erau răsplătiţi în Turcia creştinii. El obţinu pentru credinciosul său sfetnic demnităţile de *Dragoman* şi *Bei*.

Iată o copie a Firmanului Sultanului,[1] prin care Manuc a primit prima distincţie:

„*A Sultanului Mustafa IV Inaltă poruncă*:

„Celui ce slujeşte de exemplu cadiilor şi judecătorilor, izvorul Judecăţii şi al Elocvenţei, Domnul nostru Cadi de Ruşciuc (prelungească-se judecata lui!); celui ce slujeşte de exemplu celor mai glorioşi şi renumiţi boieri, comandantul Ienicerilor de Ruşciuc (înmulţească-se slava lui!); celui ce slujeşte de exemplu celor egali cu dânsul, Haznadarul de Ruşciuc (înmulţească-se destoinicia lui!) — cu primirea acestei Inalte, Auguste porunci să fie cunoscut: Boierii Moldoveni şi Valahi, îndatoraţi în slujbă să fie activi în treburi, stăruitori şi demni de încredere, îndeplinind cu toată cinstea şi adevarul funcţiile încredinţate lor, — după înăscuta Mie Impărătească dragoste, de obiceiu se recompensează şi sunt ridicaţi înaintea celor egali în ranguri, ca din scurgerea fecundelor darnicii să se facă cei mai slăviţi şi renumiţi.

„Deaceea actualmente din numărul Boierilor Valahi, înaintat mai înainte, pentru slujba adevărată prin sârguinţă şi adevăr, în demnitatea de Cămăraş,[2] ce slujeşte de e-

1. Arhiva d-lui T. Pruncu.
2. Nota traducătorului actului: Cămăraş este funcţionarul care conduce partea gospodărească a Voevodului şi supraveghează partea comercială a Curţii sale.

xemplu boierilor de confesiune creştină, Boierul Manuc (fie-se toate treburile lui în fericire!) pentru sârguinţa şi dreptatea arătate în funcţia de intendent, încredinţată lui pe lângă actualul Comandant Suprem al liniei Dunărene, Sfetnicul în organizarea afacerilor păcii, celui mai vestit Ilustru Paşă de Silistra Mustafa (prelungească-i Marele Dumnezeu slava sa!), căruia el a adus pentru armată proviant şi vite, pentru participarea lui în treburile militare şi altele, în care, după datoria stăruinţei şi supunerii, îndeplinind cele mai trebuincioase îndatoriri ale slujbei, pentru prezentarea de către el a condiţiilor drepte, satisfăcătoare în comun cu deplină cinste, sinceritate şi, în sfârşit, pentru grija şi strădania lui, prin cuvinte inexprimabile însemnându-se înaintea celor egali şi de aceeaşi vârstă, prin serviciuri demne, distinse şi înfăptuiri laudabile strălucite, pentru toate asemenea prin experienţă certificate dovezi, stăruinţei şi credinţei, astăzi, anului 1222, lunii Şaban, ziua 21, în exprimarea darniciilor Impărăteşti, după Inalta poruncă, ridicăm în demnitatea de *Dragoman* pe lângă Inaltul meu Divan.

„Iar în Inalt hărăzit lui pentru această demnitate Firman să fie înscris: „prin deosebită atenţie în demnitatea Dragomanilor Inaltului Divan, nu numai ei singuri, dar şi copiii lor, opt oameni de tălmaci şi 12 slujitori, în puterea hărăzirilor fiecărui în parte, prin porunca sacră se scutesc dela orice de lege stabilite impozite şi sarcini şi nimeni să nu-i deranjeze şi să nu-i ofenseze cerându-le plătirea acestora, şi egal familiilor se acordă dreptul libertăţii costumului îmbrăcăminţii“ — încât pe baza acestei hotărîri Boierului Manuc, însemnând numele şi demnităţile copiilor şi fiecărui din cei cari se află pe lângă el la data amintită şi slujitori, ruga supus să i se elibereze pentru persoana fiecăruia câte o deosebită poruncă ce-ar conţine privilegiul, pentru excluderea lor dela plata tuturor impozitelor şi sarcinilor şi pentru dobândirea apărării legale.

„După certificarea despre dreptatea cererii Boierului Manuc, în Arhiva Inaltului Divan, se porunceşte, primindu-se în consideraţie asemenea cazuri antecedente, să acţioneze în acord cu hotărîrile Firmanului.

„In mai mare semnalare a atenţiei Monarhale la acesta,

funcţionarului celui mai destoinic şi renumit din Statul meu între de aceeaşi credinţă, poruncesc împreună cu el să elibereze pe unul din fiii fratelui său drept, nepotului său [1] cu nume de Carabet (adică Gherasim) dela plata tuturor impozitelor şi sarcinilor stabilite, cu dreptul la libertatea costutumului îmbrăcăminţii şi legalei în toate împrejurările apărări.

„In certificarea acestui e dat acest Inalt Firman, ce îndatorează pe fiecare fără contrazicere supunere şi ascultare — în sensul căreia sunteţi datori să procedaţi şi împotriva acesteia nici decum să nu acţionaţi.

„Anul 1222 [2] în primele zile ale lunii Ramazan. La Constantinopol [3]".

— Acesta este Firmanul Sultanului, în forma care se părstrează la urmaşii familiei unui nepot de frate al lui Manuc-Bei. La arhiva din Hânceşti am văzut însă traducerea franţuzească a aceluiaş Firman, adresat lui Manuc, într'o copie certificată de Mola-Ali-Beizar în judecătoria numită „Mahmud-Paşa" la Constantinopol. Sultanul îl numeşte: *exemplar printre principii şi primul printre persoanele distinse din naţia lui Iisus, prezentatorul acestora, a cărui sfârşit să fie fericit.* Fostul Cămăraş şi şef al aprovizionării Seracsirului e numit Mare Dragoman, iar în calitate de Cămăraş este scutit de primirea investiturii din mâinele Gospodarului, căpătând numirea sa *pe picior de egalitate cu acesta.*

La 1 Şaban 1223,[4] Manuc a mai primit o scrisoare a Vizirului Bairactar.[5] Adresându-se *„amabilului său Prinţ"*, Vizirul îi comunică că pentru *repararea cetăţilor dunărene şi aprovizionarea armatei cu pesmeţi,* Sultanul a binevoit să-i scrie:

„Dragomanul Manuc cu credinţă îndeplineşte sarcinile slujbei. Incuviinţez sârguinţa arătată de el în treburi şi mulţumesc pentru justificarea părerii Mele frumoase, ce-am căpătat des-

---

1. De frate.
2. 1807 Nota traducătorului.
3. Traducerea s'a efectuat la Departamentul Asiei al Ministerului Afacerilor Străine din Petersburg, la 2 Octombrie 1838, Nr. 2420, dupa cererea consilierului tutular Gherasim Mirza, nepotul de frate al lui Manuc-Bei
4. 1808.
5. Arhiva din Hânceşti.

pre el. Ca răsplată pentru devotamentul său, îi hărăzesc titlul de Prinț al Moldovei și doresc ca de acum înainte el să adâncească strădania lui în serviciul Meu".

Astfel Manuc ajunge *Bei* sau *Prinț*, asemenea domnitorilor diferitelor principate din Balcani. El vine la Constantinopol ca să-l mulțumească pe Bairactar, pe care în zadar caută să-l informeze despre situația reală a spiritelor din capitală. Vizirul e prea încrezut în popularitatea și puterile sale; el cade în curând jertfa acestei împotriviri la sfaturile lui Manuc-Bei, care până atunci a contribuit mult la înălțarea lui Bairactar. In noaptea omorului Marelui Vizir, un căpitan al ienicerilor—povestește călugărul Hovnanean—anunță pe apropiații înfricoșați ai lui Manuc-Bei:

„Transmiteți Beiului ca el să se grăbească să fugă și să salveze capul său, căci ienicerii sunt pe cale de a-l prinde. Amar are să-i fie, dacă va cădea pe mâna lor: va fi sfâșiat".

Fără să zăbăvească, deși se gândea și la salvarea Vizirului, îmbrăcat simplu, Manuc fugi la Adrianopol, iar de acolo—la Rușciuc. Haznadarul lui Mustafa-Pașa era căutat pretutindeni nu numai ca prietenul său intim și un Dragoman-Bei fugar. Repet—dușmanii căutau și averea lui Bairactar. Astfel Manuc-Bei a rămas în istorie--și mai cu seamă în legendă—ca un răpitor al acestor bogății.

A luat Beiul ceva- ceeace nu-i aparținea?

— Probabil că nu! In primul rând, averea Beiului era întotdeauna confundată de Pașă cu propria lui visterie. Apoi, Bairactar de câteva luni locuia la Constantinopol și, după obiceiul timpului, desigur a adus cu el și bogăția sa bănească, aurul și pietrele prețioase. Dacă nu s'a găsit acest tezaur, a trebuit să piară în flăcările și jaful palatului său. In sfârșit, Manuc-Bei, care se grăbea în fugă la Rușciuc, oare putea, fiind urmărit, să transporte o avere întreagă?— Intre multiplele legende despre răpirea averii Vizirului, am auzit una, care afirmă că din Constantinopol pe-atunci a plecat un vas încărcat cu butoae de pește, pline cu aur, și că Bairactar era pregătit și el de fugă, încât Manuc a trebuit să aducă la îndeplinire numai un plan preconceput. Nu sunt însă dovezi, iar pe de altă parte, dece Beiul n'a plecat și

el cu vasul acela, dacă exista? Era în orice caz mai sigur. Şi chiar dacă ar fi luat ceva, considerăm că era cel mai în drept să-l moştenească pe Vizirul Mustafa-Bairactar.

Manuc-Bei era un om prevăzător. Incă de pe timpul lui Tersenicli-Oglu el îşi trecuse o parte din bogăţii în Valahia, iar relaţiile sale cu Rusia şi războiul între Ruşi şi Turci, îl asigurau şi mai mult în dreptatea intenţiilor sale.

Doar nu mai avea pe nimeni, în Turcia, ca să-l apere. El a fost prudent şi n'a mai aşteptat soarta unor fraţi Moruzi de după pacea dela Bucureşti. Ştia prea bine ce însemna „Mare Dragoman" în imperiul Otoman: mândru magnat —în exterior, parvenit umil şi maltratat—în interior, om fără moravuri, interesat şi cu principii false, recrutat din pătura de jos, care prin înrudire, ca Evreii, transmitea unul altuia secretele încredinţate, trăind numai prin minciuni şi înşălătorii. Această splendidă caracterizare o făcea încă înaintea lui, Ferrieri,[1] un italian în serviciul Impărătesei Ecaterina II a Rusiei, la Constantinopol.

III. RĂZBOIUL DUNĂREAN. [2]

Inceputul secolului XIX strălucea prin victoriile lui *Napoleon Bonaparte*. Unicul său duşman de temut era Rusia, imensul imperiu dela Răsărit, împotriva căruia se îndrepta întreaga furie a dârzului cuceritor. Inainte însă de-a porni o luptă decisivă, Napoleon dorea să provoace un război între Rusia şi Suedia la Nord, iar la Sud—cu Turcia. Nici Rusia nu se ferea de conflicte cu aceste ţări, dorind odată pentru totdeauna să termine cu ele, pentru a se pregăti exclusiv de luptă cu Bonaparte.

---

1. A. Necliudov. Portrete vechi. Nice. 1932—1933.
2. Obiectul acestei schiţe fiind biografia lui Manuc-Bei, nu reproducem decât o bibliografie sumară a operelor folosite pentru istoricul războiului Dunărean:
 a) N. C. Schilder, Imparatul Alexandru I. Petersburg. 1905.
 b) Bogdanovici. Impăratul Alexandru I. Moscova. 1912.
 c) L. Casso. Rusia pe Dunare şi formarea regiunii Basarabia. Moscova 1913.
 d) R. Rosetti Arhiva Senatorilor din Chişinău şi ocupaţia rusească dela 1806—1812. Op. cit.
 e) Documente Hurmuzaki. Op cit
 f) Mémoires de l'Amiral Tchitchagov. Paris. 1909.

Sébastiani, ambasadorul Franţei la Constantinopol, determină pe Sultan să înlocuească în Principatele Române pe Gospodarii filoruşi Al. Moruzi şi C. Ispilanti cu Sc. Kallimaki şi Al. Sutzo, odată cu aceasta interzicându-se vaselor ruseşti să treacă prin Dardanele. Aceasta corespundea unei declaraţii de război. Nota diplomatică a Rusiei, înaintată la 11 Septembrie 1806 şi sprijinită de flota anglo-rusă, a fost satisfăcută, însă în curând, când Constantinopolul a fost întărit de ofiţerii lui Sébastiani, Englejii au fost goniţi şi numai amiralul rus Seneavin, distrugând la Lemnos flota turcească, ameninţa Stambulul.

Impăratul *Alexandru I* (1801—1825) al Rusiei, nepotul şi discipolul politicei Impărătesei Ecaterina II, poreclit pentru frumuseţea şi fineţea sa diplomatică — „Sfinxul Nordului", nu s'a lăsat ademenit de iluziile satisfacţiei înşelătoare; cunoscând intenţiile Turciei, cu o săptămână înainte de-a primi raspunsul, el semnă la 4 Noembrie 1806 ordinul de înaintare a trupelor peste graniţă, nu însă sub motiv de vrăjmăşie, ci pentru restabilirea ordinei în relaţiile turco-ruse, paralizând astfel intrigile Francejilor. La 10 Noembrie, la Soroca, cazacii trecură Nistrul, ceeace află pe neaşteptate ambasadorul rus la Constantinopol, Italinski. Nehotărîrea şi întârzierea unor ordine, ca şi trâncănelile unor rude ale lui Ipsilanti-Vodă la Petersburg, au adus Rusia în faţa unui fapt împlinit—războiul cu Turcia, care l-a şi declarat formal la 30 Decembrie 1806.

In aşteptarea continuă a unei agresiuni din partea lui Napoleon, împotriva căruia lupta continua în Prusia, Ruşii au trimis la Dunăre o armată prea modestă ca să aştepte biruinţe grabnice. Totuşi, în scurt timp, septogenarul general Michelsohn a ajuns in Valahia, unde cu tot focul ce-l mistuia, bătrânul a răposat la 5 August 1807. Deşi Manuc se găseşte numai în treacăt în Valahia, totuşi Michelsohn la 1807 vorbeşte [1] cu elogii despre serviciile aduse de *Paharnicul din Bucureşti*, Manuc. La 20 Aprilie a aceluiaş an, consulul rus *Luca Gr. Chirica* certifică [2] şi el cele de mai sus, că Paharnicul Manuc a ajutat mult pe Ipsilanti-Vodă

1. Arhiva din Hânceşti.
2. Arhiva din Hânceşti.

(rivalul lui Sutzo), fiind un confident plin de abnegaţie materială.

In urma morţii primului comandant, „califi pe un ceas" au rămas generalul Meyendorff şi consilierul privat Loşcareov, cari, îndeplinind tratatul dela Tilsit,[1] au semnat, la 24 August 1807, armistiţiul dela Slobozia. Adversarii n'au recunoscut însă condiţiile iscălite, iar guvernul noului Sultan, Mustafa IV, nici nu le-a respectat din primul moment, încât războiul a reînceput. In Iunie 1807, în fruntea armatei turceşti a fost numit, ca Vizir, Mustafa-Bairactar.

Despre aceste vremuri ale activităţii sale, Manuc povesteşte el însuşi[2] *c'a ajutat pe boierii români la aprovizionarea armatei ruse*. Când, după intrigile răutăciosului Al. Sutzo,—Gospodarul Valahiei şi adversarul lui Manuc, de a carui popularitate şi influenţă se temea Sutzo, — Turcii au osândit la moarte şase boieri români, devotaţi Ruşilor, iar pe ceilalţi voiră să-i expulseze în interiorul ţării, *Manuc a salvat pe toţi,* precum şi pe consulul rus Chirica, cu familia acestuia, arestat la 25 Decembrie 1806 la Bucureşti şi întemniţat la Ruşciuc. Dacă Turcii au devastat la retragere Moldova, apoi Manuc a fost acela, care a grăbit plecarea lor din Valahia, *salvând Bucureştii de foc şi distrugere.* Generalul *Miloradovici* grăbi înaintarea armatei ruse, ajunsă la marginea Bucureştilor la 25 Decembrie. Viteazul general era să leşine în faţa „iluminaţiei" organizate de Horvaţi în faţa caselor Banului Gr. Ghica, destinate pentru cartiruirea sa, unde în faţa capetelor Turcilor măcelăriţi erau aprinse lumânări. La 27 Decembrie 1806, Ipsilanti şi Michelsohn, în sunetul clopotelor şi în bubuitul tunurilor, intrară în capitală.

Meritele lui Manuc-Bei le-au menţionat în certificatul[3] lor Vlădicii şi boierii Valahiei, precum şi generalii ruşi *Prozorovski* şi *Miloradovici,* şi consulul Chirica. Mitropolitul *Dosoftei,* în capul boierilor, semnală înlăturarea dela Bucureşti de către Manuc a bandelor lui Manav-Ibrahim, iar omul său

---

1) Ministrul Prusiei, baron Hardenberg, propunea la 22 Iunie 1807, o alianţă între Rusia, Franţa şi Prusia, prin care Rusia trebuia sa obţină Moldova şi Valahia până la Olt, Bulgaria, Rumelia, probabil şi Constantinopol.
2. Arhiva din Hânceşti.
3 Arhiva din Hânceşti.

de încredere, *Ahmed-Aga*, împiedecă această invazie, salvând dela moarte pe boieri.[1]

Odată cu această activitate lăuntrică, Manuc continua o luptă şi pe terenul diplomatic, mai ales cu *agenţii francejii*: trimisul mareşalului Marmont din Dalmaţia şi cumnatul ambasadorului din Constantinopol, Sébastiani. Planul Francejilor era să introducă, prin Principatele Române, un corp de armată *în Polonia*, ca să provoace acolo o rebeliune, iar pe de altă parte, în urma armistiţiului dela Slobozia, Turcii, cu ajutorul acestui corp, trebuiau *să nimicească pe Sârbii* răsculaţi sub conducerea lui Cara-Gheorghe. Manuc a ştiut nu numai ca să determine pe Mustafa-Paşa să rămâie neutru, dar *s'a şi opus acestor tentaţiuni*. Francejii au lansat însă *în Rumelia o gazetă* împotriva lui, declarând că e în slujba Ruşilor, articol reprodus, la 1812, *la Francfort*.[2]

Al doilea comandant al armatei ruse, *prinţul Prozorovski* (1732—1809), nu era mai tânăr decât predecesorul său. El s'a grăbit „à la Suvorov"—într'o cărucioara uşurică spre locul destinaţiei, dar, odată sosit, petrecea timpul în asedierea zadarnică a Giurgiului şi a Brăilei. Feldmareşalul bolnăvicios a murit în tabăra de lângă Măcin.

Manuc-Bei pribegeşte din Turcia tocmai în timpul lui Prozorovski. La 18 Decembrie 1808, din Bucureşti, feldmareşalul comunică[3] generalului Miloradovici ca să admită trecerea familiei Beiului peste Dunăre: din teamă pentru viaţa sa, el a cerut adăpost la Ruşi. Manuc-Bei însuşi povesteşte[4] că *l-a invitat* Prozorovski, cerând ca el să intervină pentru înlocuirea lui *Pehlivan-Paşa din Ismail*, astfel înlesnindu-se asaltarea cetăţii acesteia. La aceiaşi dată de 18 Decembrie 1808, Prozorovski îi acordă şi el un certificat plin de elogii,[5] ceeace îl determină şi mai mult pe Manuc-Bei să se aşeze, cu familia, la Bucureşti.

Manuc-Bei veni încoace, destăinuind Ruşilor mai multe

---

1. Aceste documente, semnalate de noi în prima ediţie pe pag. 47, au fost relevate pe larg într'o conferinţă a d-lui A. Sava.
2. Arhiva din Hânceşti. E vorbă de „Frankfurter-Zeitung".
3. Arhiva din Hânceşti. Dosarul ni l-a pus la dispoziţie şi d-l A. Sava.
4. Arhiva din Hânceşti.
5. Arhiva din Hânceşti.

planuri şi topografia Turcilor.[1] El a adus aci mai mulţi oameni, cari au servit pe Ruşi. Astfel sunt cei doi apropiaţi ai săi, despre cari se vorbeşte pe larg mai jos, *Asvadur Avedean,* cumnatul său, consilier de curte, şi *Babic Iacubici,* maior, care, ca şi însuşi Manuc, cu primejdia vieţii uşura înaintarea Ruşilor peste Dunăre.

Succesorul lui Prozorovski, *prinţul Bagration,* la 12 Martie 1810, acordă lui Manuc-Bei un certificat,[2] care împărtăşeşte părerile predecesorilor. Şi mai înainte, în Martie 1809, *Divanul Valahiei,* ţinând seamă de serviciile Beiului, îi oferă 50 scutelnici.[3] La 20 Mai 1810, Manuc-Bei este decorat de Ruşi cu *crucea Sf. Vladimir, de gradul III.*[4]

„Domnule Manuc-Bei. Multiplele dovezi ale credinţei şi sârguinţei Voastre către Rusia, despre care comandanţii supremi ai Armatei Mele pe malurile Dunării, nu s'au oprit să-Mi raporteze, au atras asupra Voastră o atenţie deoseb tă. In răsplata acestora şi ca semn al benevolenţei Mele pentru d-voastră, Atotmilostiv Vă conferim Cavaler al Ordinului Sfântului Vladimir gradul al treilea, ale cărui semne le transmitem alaturat şi ordonăm să le depuneţi asupra Voastră şi să le purtaţi după cele stabilite. Petersburg. 20 Mai 1810. Alexandru".

Contemporanul, *contele de Langeron,*[5] aminteşte la această epocă pe Manuc-Bei:

După moartea lui Mustafa-Bairactar, Manuc-Bei, vistierul şi deţinătorul secretelor sale, s'a salvat la Rusciuc şi, cu toate bogăţiile lui, pribegi la Bucureşti. Origina şi ocupaţia sa nu erau o recomandaţie pentru el—zice Langeron, care arată cu prisosinţă în memoriile sale unele antipatii şi uită că ocupaţia tuturor creştinilor mai însemnaţi din Orient, era negoţul, chiar şi acel al diplomaţilor. De origina lui Manuc, credem, contele nu era prea sigur.

Insă Manuc-Bei aducea sume mari de bani şi putea să fie util. L-au primit deaceea foarte bine, l-au folosit pentru informaţii şi doi ani mai târziu *contele Kamenski* a inter-

1. Arhiva din Hânceşti.
2. Arhiva din Hânceşti.
3. Arhiva din Hânceşti. Certificatul Divanului dateaza dela 5 Iunie 1809, iar dosarul ni l-a pus la dispoziţie d-l A. Sava.
4. Dosarul familiei Manuc-Bei. Arhivele Statului din Chişinau.
5. Documente Hurmuzaki. Supl. I. Vol. III. Bucureşti. 1889. Journal de campagnes par le Comte de Langeron (1809).

venit ca să i se confere ordinul Sf. Vladimir. Ne-a părut extraordinar—continuă Langeron—decorarea unui aventurier şi spion! — El a lăsat la Ruşciuc pe amicul său *Ahmed*, ca şi el—prieten al lui Bairactar, care, văzând că toţi prietenii defunctului Paşă sunt urmăriţi, a fugit şi el încoace. Pentru a fi primit mai bine, Ahmed a tratat prin Manuc-Bei cedarea Giurgiului. La tratative participa şi consulul Chirica, care-i cunoştea încă de pe timpul când era oprit de Bairactar la Ruşciuc. Proectul a avut eşec numai datorită Anicăi Filipescu, favorita generalului Miloradovici, uşurinţei căruia se datoreşte descoperirea acestei taine de Franceji, prin Filipeşti, la cari locuia generalul. Consulul Chirica de ex., când în vara anului 1810 nimeni nu primea informaţii la Bucureşti, afla toate noutăţile numai dela Manuc-Bei; cu toate acestea, Beiul, ca şi prietenii săi de felul arhitectului armean Grigore, erau bănuiţi spioni şi neagreaţi de ofiţerii ruşi. Să nu te încrezi în războiul cu Turcii—termină Langeron—în Armeni, Greci şi Valahi...

Am făcut o remarcă asupra subiectivismului contelui de Langeron; dăm deaceea pe larg unul din certificatele mai sus menţionate, iscălit de generalul *Miloradovici*,[1] care avea o competinţă mai mare ca să-l cunoască pe Manuc-Bei:

CERTIFICAT.

„Dat lui Manuc-Bei, Dragoman titular al Sublimei Porţi, domiciliat la Bucureşti, care dela intrarea Armatei Imperiale Ruse în aceste două Principate s'a dovedit cu devotament pentru interesele serviciului, şi 'a arătat mult zel în toate ocaziile unde el a putut a fi lor de folos; el a întrebuinţat mai cu seamă autoritatea sa pe lângă răposatul Vizir Mustafa-Paşa pentru a împiedeca ravagiile trupelor de pe malul Dunării din Valahia; dădea dovezi de dorinţă fără echivocuri, care ţinea la interesele Augustului serviciu, şi n'a economisit nici stăruinţă, nici risc, nici sacrificiu în toate demersurile uniforme tinzând la binele armatei Maiestăţii Sale Impăratului; îmi fac plăcerea de-a atesta în favoarea adevărului, şi o datorie de a-l recomanda foarte particular la toate autorităţile Militare şi Civile sub acest titlu şi acel

1. Arhiva din Hânceşti. O copie la d-l de Longueville.

de un supus credincios al Augustului nostru Monarh, demn de-a marca aprobări înalte, şi de protecţia specială în ce priveşte persoana sa, familia sa, casa sa, posesiile şi proprietăţile în Valahia pentru ca ele să fie scutite de cartiruire, impuneri şi agravmente, în ceeace eu semnez prezentul certificat, aplicându-i sigilul armelor mele.

„Bucureşti, 25 Ianuarie 1810.

„Al armatelor Maiestăţii Sale Impăratului, al meu foarte august şi graţios Stăpân, general de Infanterie, Cavaler al ordinelor sf. Alexandru, sf. Vladimir, sf. Gheorghe, sf. Ioan al Ierusalemului, sf. Ana, sf. Lazar şi Serafim, *Miloradovici*".

Deci, generalii Bagration, Kamenski şi Miloradovici au fost mai mult decât binevoitori faţă de Manuc-Bei. Insa doi din ei au fost rechemaţi, iar contele Kamenski (1776—1811), după câteva victorii, orbì şi, în urma pierderii minţii, se otrăvì.

Astfel s'a încheiat prima perioada a războiului Dunarean. Ea se reducea la invazii—primăvara—peste Dunăre şi la petreceri sardanapale — iarna — la Bucureşti, devenit *Capua cea nouă*. Administraţia civilă a lui Ipsilanti-Vodă, visătorul rege al unei Dacii noui, în urma tratativelor cu Napoleon, care opunea, la Erfurt (12 Octombrie 1808), Principatele Române—Spaniei, a trecut unor guvernatori—senatori, *Serghie Kuşnicov* (1765—1839), între Februarie 1808—Mai 1810, şi *Vas. Krasno-Milaşevici*, ramas la conducerea Divanului din Iaşi până în Noembrie 1812. Cu toate că senatorii căutau să orânduiască întru câtva administrarea nouilor „gubernii", aceasta nu le venea uşor din pricina unor vremuri prea tulburi. Iar Ipsilanti, în duşmănia sa cu Miloradovici şi Filipescu, era cât pe ce să fie prins de Turci la Focşani; numai agentul rus Rodofinikin mai ţinea la el. Gospodarul s'a retras în Rusia, ca şi adversarul său Miloradovici—rechemat, şi Filipeştii — expulsaţi. Valurile vieţii înaintau prea repede şi în ele Manuc-Bei se frământa ca de obiceiu.

Incă mai dinainte, obţinând dreptul de-aşi cumpăra pamânturi în Valahia, Manuc-Bei s'a împroprietărit în apropierea Bucureştilor şi în regiunea muntoasă a Predealului.

Testamentul său dela 1815[1] cuprinde un spisoc lung de moşii şi sate, ce le avea în proprietate: Dragomireştii de Sus şi de Jos, Curtea Veche, Bolasca, Trâmudeasca, Giuleşti, Popeşti, Mudurgan, Brobodeţ, Tângăbeşti, Pasăre, Hagi-Gheorghe, Cuhneşti şi altele. Se mai ştie[2] că *Hagi-Manciuc Asvadur Buiucliu*, născut la 1760, strămoşul cunoscutei familii armeneşti Buiucliu[3] din Principatele Române, a cumpărat pământuri şi el pe numele *vărului său*, Manuc-Bei, folosindu-se de dreptul acestuia de-a avea proprietăţi.

Manuc-Bei a avut un rol important în desvoltarea vieţii comerciale a ţării, rezervându-şi acelaş rol—ca un nou Cincinat[4]—în sădirea agriculturii organizate pe latifundii mari şi ocrotirea ţărănimii de pe moşiile sale. Impreună cu *Hagi-Moscu*, el răscumpăra monopolul sării.[5] Dar şi mai vestit a rămas Beiul prin *Hanul* său din Bucureşti.

După 1807, când locurile vechei Curţi Domneşti fuseseră vândute, când nu mai rămaseră din străvechile clădiri ale Palatului decât Puşcăria şi ceva ziduri pe marginea gârlei, unde este astăzi hotelul Dacia,—povesteşte G. I. Ionescu-Gion[6]—Manuc-Bei, un Armean deştept şi peste fire de bogat, a clădit hanul numit *al lui Manuc*, care deveni unul din hanurile cele mai cunoscute ale Bucureştilor din prima jumătate a secolului XIX. Intre anii 1808—1860, curtea lui Manuc era de pomină pentru zgomotul, murdăria şi mulţimea trăsurilor, care se aflau într'ânsa. Mulţi călători, cari nu descindeau la acest han, veneau totuşi să-l vadă din cauza pitorescului ce prezenta curtea, precum şi pălimarele suprapuse ale odăilor. Surugiii, chirigiii, vizitiii, cărăuşii cari înhămau şi deshămau; slugile hanului care alergau strigând de colo până colo; găinele care chirchâeau pigulind pe mormanele de băligar; raţele care bălăcăreau măcăind prin băl-

1. Arhiva din Hânceşti. Exemplare la d-nii A. Sava, H. Dj. Siruni şi de Longueville.
2. Figuri contimporane din România. Extrase din documeute familiei Buiucliu. Com. de H. Dj. Siruni.
3. La Academia Română, în colecţia Buiucliu, se pastrează o scrisoare a lui Manuc-Bei. Com. de H. Dj. Siruni.
4. Hovnanean. Op. cit.
5. Contele de Langeron. Op. cit.
6. Istoria Bucureşcilor. Bucureşti. 1899. Autorul reproduce fidel legendele lui Stanislas Bellanger din „Le Kéroutza" (Op. cit.).

toacele de lângă cuhnii şi grajduri; ţiganii şi ţigancele cari, în loc să vorbească, răcneau ca de obiceiu; scroafele şi purceii cari, grohăind şi guitând, se vârau pe sub butci rădvane, brişci, braşovence, chervane şi căruţe, unde se întâmplau încăierări omerice cu câinii celor veniţi de afară,—toate acestea făceau se hauie din zi până în noapte faimosul han al lui Manuc-Bei.

Descrierea e admirabilă şi nu mai adăogăm la ea nimic, decât că în această atmosferă a unui han oriental se afla stat-majorul lui Manuc-Bei, cartierul său de informaţie în gustul haremului şi al tainei răsărtene. De foloasele acestei atmosfere şi-a dat seamă şi mai bine ultimul comandant al armatei ruse, *prinţul Kutuzov* (1745—1813), care l-a onorat pe Manuc-Bei cu o încredere şi mai mare.

Kutuzov era discipolul cel mai ager al celebrului Suvorov. El a fost numit comandant al cetăţii Ismail, încă de pe atunci când generalul Suvorov n'a ajuns să-i doboare acolo pe Turci, de două ori a fost grav rănit, s'a ilustrat şi ca ambasador al Impărătesei Ecaterina II la Constantinopol. Incă la 1808, Prozorovski cerea numirea lui Kutuzov la Dunăre, dar Impăratul Alexandru nu-l simpatiza: la Austerlitz, generalul a cedat dorinţei tânărului Impărat de-a pierde bătălia, iar Suveranilor nu-le place ca supuşii lor să fie mai deştepţi decât ei. Ca şi la 1812, când a zdrobit pe Napoleon, Kutuzov a fost numit la Dunăre după ce mulţi comandanţi s'au perindat aci în desconsiderarea opiniei publice.

Kutuzov veni la Bucureşti. Atmosfera culiselor Orientului el o cunoştea bine şi deaceea n'a schimbat cu nimica ritmul vieţii predecesorilor. Era înconjurat de indivizi suspecţi, spioni, trădători, printre cari Manuc-Bei nu-i plăcea mai cu seamă contelui de Langeron.

„Il fit de sa maison—scrie acesta despre Kutuzov—un véritable mauvais lieu. Il était entouré d'escrocs. C'est au milieu de cette société immonde qu'il passe sa vie".

Generalul însuşi descrie fiicelor sale, Ecaterina Kudaşev şi Eliza Hitrovo, primirea entuziastă făcută lui la Iaşi. Boierii i-au ieşit înainte şi o doamnă exaltată, Smardaki, vroia să-l scoată din trăsură. Vorbeşte de Bucureşti, ca de un oraş mare, mai mare ca toate oraşele ruseşti în afară de

capitale. Pretutindeni viață, femei manierate, doamne ruse prea pretențioase, și o mulțime de Greci. Toți sunt dansatori pasionați. Il înconjoară un roiu de femei frumoase, însă nu sunt decât distracții și capriciuri. Ii pare chiar ridicol, când se gândește la onorurile ce-l înconjoară și puterea încredințată lui. După o luptă, povestește că s'au luat mai mulți prizonieri, printre cari pașa Izaban-Oglu, care, deși în vârstă de 85 ani, e așa de elegant și frumos, încât va produce efect la Petersburg. In fine — se plânge de grijile după încheerea pacii; caută să nu vadă multă lume ca să nu comită vre-o greșală și, ca să se distreze, a invitat o trupă de artiști italieni. Onorurile ce le conferă Impăratul îl distrează și ele. — Corespondența publicată de ducesa Montelfy-Stolâpin,[1] precum vedem, corespundea celor scrise de Langeron...

Generalul însă folosea acest mediu, asculta pe escroci și intriganți, dar nu se lăsa influențat chiar de tânăra sa favorită, Ghica. Retras peste Dunăre, când Napoleon vestea lumii înfrângerea Rușilor în Valahia, Kutuzov distruse, la 14 Octombrie 1811, armata de 70.000 soldați a Marelui Vizir. Din cei 36.000 Turci, închiși în tabăra dela Slobozia, la 23 Noembrie s'au predat Rușilor cei rămași în viață, în numar de 12.000 prizonieri. Generalul nu forța totuși tratativele de pace, deși Impăratul insista.

Manuc-Bei era omul prin care se atrofia influența Francejilor; era prieten cu *Galib-Efendi*, capul plenipotențiarilor turci, și era acela care organiza festivalurile intime de întrunire pentru emisari. El a „împrumutat" pe Musulmani cu 50 000 galbeni, girați de ambasadorul rus *Italinski*.[2] Dintr'o serie de rapoarte diplomatice se vede clar importanța atribuita lui Manuc-Bei.

Am dat loc mai sus rapoartelor agentului francez *Mériage*, din care se vede ca, înaintea morții lui Bairactar și chiar cu consimțământul său, Manuc ducea tratative cu Rușii sau, mai târziu, de ex. cu rebelii bulgari—în favoarea Rușilor.

1. „Revue de Paris", 1935.
2. Arhiva din Hâncești.

Consulul francez din Bucureşti, *Ledoulx* scrie, la 30 Decembrie 1809, lui *Champagny:*[1]

„La 22 a acestei luni, două persoane din Ruşciuc au sosit la Bucureşti, în secretul cel mai mare; ele au descins la un oarecare Manuc-Bei, Armean foarte bogat, fost vistier al lui Mustafa-Paşa, care a obţinut cu timpul, prin influenţa stăpânului său titlul de Prinţ Dragoman. Acest Manuc-Bei s'a salvat miraculos la moartea lui Mustafa-Paşa, şi s'a refugiat aci, unde se bucură între Ruşi de o consideraţie foarte mare.

„Una din aceste persoane este expediată de Reis-Efendi, iar alta de *Moruzi,* dragomanul Marelui Vizir, cu depeşe pentru Prinţul Bagration. 'Am reuşit să descoper că Marele Vizir şi Reis-Efendi, răspund astăzi la propunerile, care au fost făcute de Prinţul Bagration, şi că Manuc-Bei a fost intermediarul între armata rusă şi armata otomană".

Un alt raport diplomatic,[2] al *agentului austriac,* la 28 Iulie 1810 din Bucureşti, mărturiseşte că din cartierul general a sosit Manuc-Bei, fostul vistier al nefericitului Bairactar, care se bucură cu multă trecere la Ruşi. Intre generalii ruşi domină o decepţie, care provoacă insuccesul operaţiilor militare.

Un al treilea raport[3] din Bucureşti, datat la 30 Ianuarie 1811, povesteşte faptele şi mai importante. Turcii uită trădarea Beiului şi-l împuternicesc din partea lor de-a trata pacea cu Ruşii, fără să cedeze însă măcar un pas de pământ. La 26 Ianuarie a sosit parlamentarul turc, *Capigi-Paşa Numan-Efendi,* care a predat lui Manuc-Bei o scrisoare foarte binevoitoare a lui Reis-Efendi, ce-l asigura de încrederea Porţii în devotamentul său.

Taberele adverse au încredinţat, aşa dar, pacea în mâinile lui Manuc-Bei. Anul 1811, a trecut în tratative, iar în Aprilie 1812, văzând ca generalul Kutuzov nu grăbeşte încheerea păcii, Impăratul l-a numit pe amiralul *Ciceagov* (1765—1849) în fruntea armatei Dunărene. I s'au înmânat doua rescripte: unul de mulţumiri, în caz de încheere a păcii, altul—

---

1. Documente Hurmuzaki. Vol. XVI. Bucureşti. 1912.
2. Documente Hurmuzaki. Vol. XVI. Op. cit.
3. Documente Hurmuzaki. Vol. XVI. Op. cit.

o simplă rechemare a generalului Kutuzov, „înaintat“ la demnitatea de membru în Consiliul Statului. Ceata lui Ciceagov, ce-o aduce din Petersburg, nu întrece pe colaboratorii lui Kutuzov. Sunt tinerii *Capo d'Istria*, *Alexandru Sturdza*,[1] nepotul de soră al Dragomanului Moruzi, colonelul *Barozzi* şi alţii, deci oamenii strânşi legaţi de atmosfera—displăcuta lui Langeron—a Orientului.

Amiralul Ciceagov soseşte în armată la 6 Mai 1812, iar cu o zi înainte, Kutuzov, înştiinţat de cancelarul Rumeanţov, închee tratativele preliminare cu Turcii. O minune a diplomaţiei, probabil datorită mult şi isteţimii lui Manuc-Bei. La 16 Mai, când se iscălea tratatul dela Bucureşti, Napoleon era în faţa Drezdei şi se îndrepta la Nieman, ca să păşească graniţele Rusiei. La 12 Iunie, la un bal la Vilno, Impăratul Alexandru I află că războiul cu Europa lui Bonaparte a început.

Rusia, în vederea primejdiei năvălitoare, n'ar fi putut menţine hotarul înarmat la Dunăre. De altfel Napoleon presupunea invazia trupelor mareşalului Marmont din Dalmaţia, încât armata Dunăreană ar fi trebuit să apere Sudul Rusiei. Cu toate acestea, Kutuzov a impus o pace, chiar onorabilă pentru Ruşi, cari câştigau, în urma războiului, Moldova dintre Prut şi Nistru, numită pentru deosebire de restul ţării—*Basarabia*.[2] La Petersburg unii se aşteptau, poate, la mai mult, dar pentru diplomaţia apuseană pacea dela Bucureşti a fost o lovitură straşnică.

Kutuzov a rămas la Bucureşti până la 16 Mai, când s'a iscalit tratatul. Nici el, nici Vizirul Ahmed-Paşa, n'au semnat actul. Din partea Rusiei au participat *Italinski*, lt.-general *I. Sabaneev*, şef de stat-major, şi bătrânul *Iosif Fanton*, iar din partea Turciei—*Seid-Said-Mahomed-Galib-Efendi*, *Mufti-Zade-Ibrahim*, *Selim-Efendi-Cazi-Asnir şi Abdul-Hamid-Efendi*. Procesul-verbal al şedinţei l-a compus *Al. Sturdza*, care a şi inventat emblemele şi devizele iluminaţiei grandioase din noaptea aceea la Bucureşti. O creangă de smochin stră-

1. Gh. Bezviconi. Din vremea lui Al. Sturdza. „Din trecutul nostru“, Nr. 36—39. Chişinau. 1936.

2. Inainte de 1812, numele acesta îl purta numai Bugeacul, partea de Sud a Basarabiei actuale, numită aşa dupa Domnitorii din Casa Basaraba (sec. XIV).

lucea departe: *„Semper colatur et vigeat“*... In dreapta ei, steaua polară: *„luceat orbi“*, iar în stânga, semiluna: *„crescat unita“!*

Agenţii lui Napoleon stârniră la Constantinopol o vâlvă de indignare împotriva celor ce-au tratat cu Ruşii. Plenipotenţiarii turci, cari au rămas „datori“ numai lui Manuc-Bei 50.000 galbeni, au răsturnat însă toată răspunderea asupra ataşatului lor, *Dumitrache Moruzi*, Mare Dragoman al Vizirului. Moruzi n'ar fi revenit în Turcia, dar familia i-a rămas ostatecă la Constantinopol. Ştia că se ducea la moarte şi cerea să facă unele destăinuiri Marelui Vizir. Colegii săi se temeau de răspundere şi atunci, la 26 Octombrie 1812, Moruzi primi la Şumla caftanul de mulţumire pentru pace, apoi—scos afară—a fost măcelărit de ieniceri. Galib, care a văzut acest sfârşit tragic, a rămas pe întreaga viaţă cu tic nervos. Pentru pacea dela Bucureşti a plătit cu viaţă şi fratele Dragomanului, *Panaiot Moruzi*, decapitat la Constantinopol la 6 Noembrie, a doua zi după sosirea capului lui Dumitrache. Multe fabule s'au născocit în cursul veacului asupra Moruzeştilor; sunt chiar „dovezi“ incontestabile, dar pacea dela Bucureşti—pe drept afirmă d-l prof. N. Iorga[1]—arată egoismul şi nestatornicia lui Napoleon[2], nu însă trădarea Moruzeştilor, care, ca şi basmele despre scrisori ascunse, s'a creiat de duşmanii lor din Fanar.

Armata Dunăreană şi amiralul Ciceagov urmau să zică ultimul lor cuvânt, prinzând la retragere din Rusia pe Napoleon. Până la evacuarea ostaşilor, fixată la 2 Octombrie 1812, la conducerea Principatelor Române a rămas generalul

---

1. Luarea Basarabiei şi Moruzeştii. Analele Academiei Române. S. II. Tom. XXXIII. Bucureşti. 1910.

2. In afară de Tilsit şi Erfurt mai dam două exemple ale nestatorniciei lui Napoleon:

In Octombrie 1805, in Prusia, Napoleon sfătuia prinţului P. P. Dolgorukii ca Rusia să-şi lărgească hotarele pe socoteala vecinilor, mai cu seamă a Turcilor (Marele Duce Nicolai Mihailovici. Prinţii Dolgorukii. Petersburg. 1901), iar la 13 Mai 1810, la Paris, el a răspuns prinţului Kurakin, ambasadorul Rusiei, că-i pare bine că Rusia a cucerit Finlanda şi a ocupat Moldova şi Valahia (Schilder).

Jeltuhin. Grăbit spre frontul de Nord, Ciceagov se opri la Iaşi, unde îl întâmpină octogenarul *Scarlat Sturdza*, tatăl lui Al. Sturdza, fost Vel-Logofăt, după pacea dela Iaşi (1791), aşezat în Rusia. La 23 Iulie, bătrânul a fost confirmat în titlu de guvernator al provinciei anexate. Ciceagov îl scăpă, la trecerea Berezinei, pe Napoleon, precum de altfel,—se zice—bunicul său l-a scăpat să fugă pe Carol XII, iar unchiul, pe Gustav III. Ironizat, el a părăsit la 1814 Rusia, murind peste 35 ani în Anglia. Formal, amiralul a rămas încă doi ani în fruntea Basarabiei.

La Buntzlau, în Silesia, la 16 Aprilie 1813, a încetat din viaţă Kutuzov. După izgonirea lui Napoleon din Rusia, el considera misiunea sa îndeplinită şi numai insistenţa Impăratului îl sili să calce hotarul.

Eroii războiului Dunărean îşi părăseau scena...

Iar Manuc-Bei?

Un prieten credincios, Sărdarul *Isaia Ohanean*, lasă[1] câteva însemnări într'un *„Calendar pentru ghirit“*. Notiţele cuprind viaţa lui Manuc-Bei între anii 1812—20 Iunie 1817, când Strălucitul Manuc-Bei moare, iar Sărdarul invoacă bunătatea Dumnezeiască.

La 5 Mai 1812, Manuc-Bei se află la Braşov.

La 12 Decembrie, Beiul vizitează la Bucureşti pe Prinţul *Gheorghe Caragea.*

La 1 Aprilie 1813, Beiul a plecat la Sibiu. Milostivul Dumnezeu să-l păzească, amin.

La 18 August, a plecat din Bucureşti în Moldova, ca Dumnezeu să le dea succes celor de ai noştri.

La 24 August, a plecat la Focşani, ca Dumnezeu să nu ne dea nereuşită.

Este important de notat că Manuc-Bei a mai colindat în taină Principatele Române după Mai 1812, când s'a încheiat pacea dela Bucureşti, însă omul acesta era prudent şi imediat, chiar în Mai 1812, a părăsit oficial Muntenia, trecând în Transilvania. Il ajută consulul *Chirica.*[2]

1. Insemnările se păstrează la p. c. Preot Ioanes Abrameanţ.
2. Arhiva din Hânceşti.

Printre legendele redate mai jos de *Stanislas Bellanger,*[1] este interesantă fuga lui Manuc-Bei din Bucureşti. Aflând că Kossew-Paşa vrea să-l suprime, Manuc se grăbi la Turnu Roşu. Pe când el aştepta controlul vamal şi, aşezat pe un bloc de piatră, fuma ciubucul, un glonte veni să-i rupă din gură acest ciubuc. Surprins, dar calm, Beiul căută ciubucul şi se întoarse pe acelaş loc. Un alt glonte s'a lovit atunci în pumnalul ce-i ieşea din buzunar. Doi Turci îl urmăreau în fugă şi, neputând să-l prindă, vroiau să-l omoare la hotar. Cu puşca sa de Alep, Manuc ucise pe loc pe unul din Turci, ascuns în tufiş, iar celălalt fugi.

Contele *de Lagarde* în Mai 1812 trece prin Hermanstadt-Sibiu. El întâlneşte acolo pe Manuc-Bei, despre care înşiră mai multe rânduri în memorialul său:[2]

Contele Dudescu a primit vizita lui Manuc-Bei, de care a fost tot atât de surprins, cât şi încântat de a-l regăsi viu: erau douăzeci zile de când un capigi-başa a fost trimis din Constantinopol la Bucureşti, pentru a-i căuta capul; însă timp ce executorul voinţelor împărăteşti s'a introdus în casa sa prin poartă, Manuc, cu ajutorul cerceafurilor, a scapat prin fereastră, luând în grabă drumul spre hotar. Acest Armean, ale cărui bogăţii şi norocul erau faimoase la Bucureşti, a fost câtva timp secretar al celebrului Mare Vizir Mustafa; când s'a desfăşurat revoluţia ienicerilor, el urmări pe stăpân în fugă, şi, printr'o circumstanţă tot atât extraordinară, cât şi fericită pentru el, când răsculaţii au reuşit să-l decapiteze pe Mustafa, trăsura care o conducea Manuc, n'a fost prinsă şi el a dus-o deadreptul la Bucureşti;[3] trăsura conţinea tezaurul stăpânului său şi el s'a instituat fără proteste ca unic legatar universal. Imediat ce Poarta reluă posesia Valahiei, ocupată până atunci de Ruşi, marele suveran a reclamat succesiunea lui Mustafa-Vizir şi voi să înceapă procedura, făcând în prealabil străină partea adversă: prinţul Manuc, văzând aceste forme prea expeditive, a găsit prudent să facă pledoaria cauzei sale mai de departe; şi luând Austria ca comoştenitoare, el speră să obţină drepturi

1. Le Kéroutza. Op. cit.
2. Voyage de Moscou à Vienne. Op. cit.
3. Ştim că realitatea a fost alta.

de supuşenie, care îl vor pune în aceeaşi siguranţă, ca şi imensa lui bogăţie.

Contele de Lagarde întru câtva are dreptate, când observă interesul lui Manuc-Bei de-a angaja la „comoştenire" o ţară, nu însă Austria, aleasă numai ca vecinătate imediată cu moşiile lui, ci Rusia. Astfel cancelarul Rusiei, *contele Rumeanţov*, unul din iniţiatorii războiului cu Turcii, din Petersburg, la 2 Iulie 1813 împuterniceşte pe Italinski[1] să intervină la Constantinopol ca supusul Rusiei,[2] Mirzaean, pe baza tratatelor, să capete dreptul de folosinţă asupra proprietăţilor sale din Turcia. La 15 August cancelarul trimise şi două paşapoarte: unul—trimis cusut în haină, ca şi multe alte documente ce se pastrează în arhiva din Hânceşti—lui Manuc-Bei, cu dreptul de-a intra în Rusia, altul soţiei sale, care din Bucureşti (unde mai bântuia ciuma), prin Transilvania, trebuia să-şi ajungă soţul.

Manuc-Bei se grăbea la plecare, încât împuterniciţii săi căutau încă câtva timp să strângă toată bogăţia lui bănească, datoriile Gospodarilor ţării şi ale boierilor. In această privinţă este caracteristică scrisoarea lui *Scarlat Kallimaki-Voevod,*[3] ce-o adresează din Moldova, la 1228,[4] Beiului:

„Excelenţei Sale Beiului Manuc,

„Este cunoscut de d-voastră că a fost primit ordinul dela Inalta Poartă, care m'a însărcinat de-a incasa dela unul din boierii Moldovei, Hatmanul Sandulache Sturdza, 24.082½ piaştri, rămaşi din datoria pe care boierul susmenţionat a avut-o către defunctul Beizadea Dumitraşcu. Suma fiind transferată pe numele Excelenţei Sale *Dadvirenzade-Aga,* în contul dreptului său dela defunctul Prinţ, Excelenţa Sa, la rândul său, a dat o procură spre a-i achita unuia din oamenii d-voastră. *D. Babic,* unul din oamenii d-voastră, mi-a prezentat această procură, însoţită de o scrisoare a d-voastră,

1. Arhiva din Hânceşti.
2. Intr'adevăr, numai la 1817, Manuc-Bei, alături de ceilalţi boieri din Basarabia, a intrat în supuşenia rusă. Dosarul familiei Manuc-Bei. Arhivele Statului din Chişinău.
3. H. Dj. Siruni. O corespondenţă necunoscută în limba turcească a lui Sc. Kallimaki, Domnul Moldovei. Revista Istorică. Nr. 7—9. Bucureşti. 1931.
4. 1813.

prin care ni recomandaţi a achita omului d-voastră suszisa sumă, spre a o trimite lui Dadvirenzade-Aga. Pentru a incasa în total această sumă cerută de 24.082½ piaştri dela boierul Hatman şi a-i înmâna omului d-voastră de încredere, spre a-i trimite Excelenţei Sale şi pentru a retrage actele date de noi boierului susmenţionat, referitoare la plata sumei, rugăm a căuta, prin Dadvirenzade-Aga, şi a ne trimite actele originale păstrate la Visterie, printre documentele defunctului.

„Ni-a cauzat mare mirare şi durere scrisoarea d-voastră, prin care, arătând situaţia d-voastră grea, ni cereţi datoria noastră de 21.000 piaştri, înainte de scadenţa termenului. Mirare şi durere pentru că trebuia să ştiţi în ce stare grea şi oprimată se găseşte Moldova! In acest moment, când ne aflăm într'o situaţie aşa de penibilă şi simţim mare nevoie de-a ni procura dela unii şi dela alţii bani cu dobânzi enorme, cererea d-voastră repetată de-a restitui datoria noastră înaintea termenului nu poate să se împace cu respectul pe care-l am către d-voastră. Mă întristează mult bănuiala că s'au întâmplat oarecare piedeci în calea prieteniei ce-o avem de mult. Este afară de putinţa noastră a împrumuta bani spre a acoperi datoria noastră de 21.000 piaştri şi a-i încredinţa omului de încredere al d-voastră. Vă rog a nu mai gândi la aceasta".

Turcii menţin însă corespondenţa cu Manuc-Bei. Trei scrisori (din patru), ce se păstrează la arhiva din Hânceşti, sunt adresate lui Manuc la Hermanstadt — Sibiu, unde-şi caută el refugiu.

In prima scrisoare, prietenul sau de altă dată, *Amiş-Aga*, fost şi el vistier al lui Mustafa-Paşa, îi scrie din ordinul celor mai mari demnitari ai Porţii: Marele Vizir *Hurşid-Paşa,* Kiahi-Bei *Galib-Efendi* şi Reis-Efendi *Husni-Bei.* Amiş-Aga zice că Manuc-Bei a plecat de neîncredere, dar că dânsul n'are dece să se teamă din partea Sultanului sau de aşezarea sa în Valahia; că decapitarea lui Ramis-Paşa i-a creiat o groază zadarnică, ce l-a determinat să se pună sub ocrotirea Rusiei; că meritele sale sunt netăgăduite şi

ca să risipească invinuirile intriganților din Bucureşti, cari ca şi totdeauna sunt mincinoşi, el n'are decât să vină, ca să-şi restabilească onoarea şi magnificarea sa, alegându-şi cá sediu Bucureşti, Adrianopol sau Constantinopol... Amiş-Aga vorbeşte de prietenia şi încrederea tuturora, promite un Firman de siguranţă din partea Vizirului, jură el însuşi şi mai ales îl fereşte de proteguirea Ruşilor, fiind gata chiar personal să meargă să-l aducă în Turcia (21 Ghemazil-Evvel 1228.[1]

Se vede că Manuc-Bei i-a răspuns, motivând retragerea sa prin neîncredere. Amiş-Aga, la 23 Şaban 1228, îl ocărăşte de teama, ce nu-i va permite să revie; transmite salutul Vizirului, care îl va primi la înapoiere foarte bine. Manuc poate să rămână chiar în Germania, dar să nu creadă că va pierde demnitatea de Mare Dragoman: posibilităţi fericite se întâmplă rar, deci nu pierdeţi ocazia, veniţi şi locuiţi unde doriţi; ştiu că vreţi să vă aşezaţi la Bucureşti, dar acolo Grecii vor intriga întotdeauna împotriva voastră şi cine n'ar fi Gospodar, el va căuta păgubirea voastră. Renunţaţi la Bucureşti şi nu vă prăpadiţi printre străini, căci, dacă vă doresc vre-un rău, să cadă acesta asupra mea.

La această scrisoare Manuc-Bei n'a răspuns şi Amiş-Aga în loc de a-l numi *„bunul meu prieten“*, ca de obiceiu, îi zice: *„Excelenţă“*. Regretând că nu răspunde la scrisorile ce i se scriu *în numele guvernului*, jură şi-i promite scrisori de asigurare, cerând numai să înştiinţeze pe Ahmed-Paşa la Silistra, dar mai cu seamă să nu părăsească Hermanstadt, ceeace ar adeveri fuga lui.

Paralel cu aceasta aflăm însă intenţiile sincere ale Turcilor, cari năzuesc să-l reţină pe Manuc-Bei, cerând Austriei extradarea lui. La 9 Iunie 1813, *Ledoulx* scrie lui *Maret:*[2]

„Pare că Poarta menajează mai puţin Curtea Rusiei. După fuga lui Manuc-Bei s'a pus sechestrul pe averea lui şi cu toată intervenţia Consulului Rus, Gospodarul a primit ordin să-l menţină. Pretind că Turcii reclamă cu energie

---

1. 1813.
2. Documente Hurmuzaki. Vol. XVI. Op. cit.

extradarea lui Manuc-Bei, considerat ca dezertor care are multe milioane de restituit".

IV. ULTIMII ANI.

Dacă teama Francejilor îl reţinea pe Manuc-Bei în Transilvania, la Kronstadt — Braşov şi la Hermanstadt — Sibiu, iar teama Turcilor îl făcea să viseze la un adăpost mai sigur în Rusia, apoi prăbuşirea lui Napoleon nu însemna pentru el eliberare complectă. Austriecii linguşitori vroiau să-l reţină pe teritoriul lor. Deodată Manuc-Bei află despre Congresul dela Viena, unde, în jurul Impăratului Alexandru I—învingătorul lui Napoleon, trebuiau să se strângă aproape toţi Suveranii Europei. Manuc-Bei plecă la Viena[1].

Era printre puţinii din Orient, care se impunea prin frumuseţea, intelegenţa sa diplomatică şi cunoştinţele largi. Nu numai Impăratul Rusiei şi cei din jurul său, dar şi Suveranii şi magnaţii străini se interesau de acest *„Prinţ al Armenilor"*, cu trecut şi însemnătate în viaţa Orientului[2]. Dela rapoartele poliţiei vieneze, unde figura drept turc — *„Mirza-Mahmud-Bei"*, a ajuns — *„Manug-Bey, Russische-Keiserl.-Staatsrat"*, cum îl numeşte *„Wiener Zeitung"*, Nr. 132 din 1815[3]. Era un orator bun, iar atunci sau puţin mai târziu, la 1816, la Viena s'a tipărit *gramatica franceză*, compusa de el în limba armeană[4].

Impăratul Alexandru I al Rusiei l-a primit pe Manuc-Bei în audienţă. Planurile ce-l frământau, expuse Impăratului, aveau orizonturi largi. Impăratul îi arătă un interes cuvenit[5], urmând la 3 Octombrie 1814, la Viena, *Ucazul Impărătesc*[6] către Senat:

„Pe fostul Dragoman al Porţii, Manuc-Bei, Atotmilostiv îl hărăzim Consilier de Stat Efectiv[7] *Alexandru"*.

Contele Nesselrode, transminţându-i la 4 Noembrie U-

1. Hovnanean. Op. cit.
2. Hovnanean. Op. cit.
3. Comunicat de d-l C. Gane.
4. Hovnanean. Op. cit.
5. Hovnanean. Op. cit.
6. Arhiva din Hânceşti.
Dosarul familiei Manuc-Bei. Arhivele Statului din Chişinau.
7. Corespunzător în armată gradului de general.

cazul, alăturează câteva rânduri de felicitări discrete.[1] Dela acest dirijor al diplomaţiei ruse, la 18 Ianuarie 1815, Ucazul e trimis *contelui Gustav Stackelberg*, ambasadorul rus la Viena, pentru înmânare.[2]

Interesul aşa de temeinic al Ruşilor faţă de „Prinţul Armenilor" era uşor de explicat: el intenţiona *fondarea unui oraş în Basarabia*. Beiul promitea *popularea Basarabiei*— pustie în partea de Sud, cu massele coloniştilor din ţările subjugate Turcilor şi căuta pe toate căi să devie *mijlocitorul* principal al Ruşilor la tratativele lor cu popoarele peninsulei Balcanice. La 22 Februarie 1815, Impăratul îi scrie cu această ocazie la Viena[3].

„Domnul Consilier de Stat Efectiv Manuc-Bei, am luat cunoştinţă despre proectul vostru ce-aţi, compus relativ la fondarea unui oraş în Regiunea Basarabiei şi de a-l popula cu coloniştii străini, ceeace doriţi să intreprindeţi cu propria voastră cheltuială, şi Mi-a fost plăcut de-a vedea cu această ocazie zelul, care vă animă pentru binele obştesc. Dorind a favoriza în deosebi orice intreprindere, tinzând în acest scop, îmi rezerv revederea obiectului cererii voastre, spre a da posibilitate să realizaţi lăudabilele voastre intenţii. Cu satisfacţie vă dau prin prezente, un nou temei de a Mea constantă binevoire. Alexandru".

După un asemenea rescript, în Iunie 1815 Manuc-Bei pleacă la Kronstadt—Braşov, unde se află familia sa. El se grăbeşte în Basarabia, pe care n'o cunoaşte încă, ca personal să cerceteze şi să găsească localitatea,[4] unde se întemeeze oraşul cel nou—*Alexandropol*—oraşul lui Alexandru I. Punctul se stabileşte la vărsarea Prutului în Dunăre, cam acolo unde se află târgul *Tamarova* sau *Reni*. Pentru aprovizionarea noului oraş cu lemnul de clădire, în Aprilie 1816,[5]

1. Arhiva din Hânceşti.
Dosarul familiei Manuc-Bei. Arhivele Statului din Chişinău.
2. Arhiva din Hânceşti.
Dosarul familiei Manuc-Bei. Arhivele Statului din Chişinău.
3. Arhiva din Hânceşti
Dosarul familiei Manuc-Bei. Arhivele Statului din Chişinău.
4. Havnanean. Op. cit.
5. La 1817, Manuc-Bei are în Basarabia 11 mii fălci de pământ, la Hânceşti, Stolniceni şi Lohăneşti. Operele Comisiei sav. gub. a arhivelor din Basarabia. Vol. III. Chişinău. 1907. Recenzământul dela 1817, de I. N. Halippa.

Beiul a cumpărat cu 300 mii lei moşia *Hânceşti* a lui Ioniţa Iamandi, care era proprietarul ei pe baza unui schimb al moşiei sale din Moldova, efectuată la 1813, la Iaşi, dela hatmanul Al. Mavrocordat.[1] Imediat după aceasta, la 24 Aprilie 1816, Manuc-Bei a înaintat Impăratului cererea, a cărei conţinut sumar redăm mai jos :[2]

— Părăsind cu rudenia şi prietenii Ruşciucul, unde n'am avut noroc, am decis aci să întemeem un asemenea oraş comercial, găsind ca locul cel mai favorabil Tamarova sau Reni din Basarabia, la împreunarea Prutului cu Dunănărea. Erau însă două inconveniente : situaţia târgului printre moşiile mânăstirilor stăine şi lipsa lemnului pentru clădiri. Am cumpărat moşiile dimprejur dela mânăstirile bucovinene şi moşia Hânceşti, plină cu păduri. Din partea statului, pentru realizarea planului meu, cer numai acordarea a *35.000 desetine de pământ*, pentru a forma districtul noului oraş în graniţele Dunării, Prutului, lacului Ialpuh şi valurilor lui Traian. Pe acest teritor, fără drepturi legale,—stau : 1/3 de venetici înaintea războiului Dunărean şi 2/3 veniţi din Turcia mai târziu, cari vor rămâne aci, plătind dijmă şi muncind 12 zile pe an pentru proprietar.

— Se mai cereau unele *privilegii*, acordate şi altor oraşe în aceeaşi situaţie (Nahicevan, Grigoriopol, Mariupol):

1. Se va institui un magistrat autonom, elegibil, dependent numai de guvernatorul Basarabiei.
2. Funcţionarii vor fi consideraţi în slujba statului.
3. Auspiciile magistratului se vor intinde asupra întregului district.
4. Portul va avea privilegii ca Odessa : de a nu fi închis decât în cazuri excepţionale.
5. Se va face scutirea populaţiei oraşului pe totdeauna dela a) impozitul pe capete, b) sarcina de a intreţine sau c) de a aproviziona armata, decât aceea care va sta în district.
6. Se va face scutirea pe 10 ani dela toate impunerile, ce vor urma mai târziu foarte moderate.

---

1. Arhiva din Hânceşti.
Dosarul familiei Manuc-Bei, Arhivele Statului din Chişinău.
2. Arhiva din Hânceşti.

7. Negustorii vor rămâne liberi în imperiu şi în afară de el.

8. Impunerea de vamă, de 15 copeici la o rublă, se va lua în folosul administraţiei oraşului şi al nevoilor obşteşti.

9. Libertatea colonizării.

10. Libertatea confesională.

11. Populaţia districtului întreg va obţine pe trei ani privilegiile acordate oraşului prin aliniatul 5, punctul b şi c.

— Manuc-Bei însuşi lua, în schimb, asupra-şi următoarele *sarcini*:

1. Pentru carantină şi vamă va da 20.000 galbeni, iar 5 ani va plăti şi leafa funcţionarilor, intreţinuţi apoi pe baza aliniatului 8 de mai sus.

2. Va zidi câte o biserică: pravoslavnică, catolică şi armeană, precum şi a fiecărei confesiuni de care vor locui în oraş 50 familii.

3. Va zidi două şcoli (una armenească), pe care le va intreţine 5 ani, mai apoi eliberând câte 200 galbeni anual pentru nevoile lor.

4. In mijlocul oraşului (toate străzile trebuiau să fie razele unui cerc[1]) va construi o ratuşă, încăpând toate instituţiile statului.

5. Cinci ani va intreţine pe toţi funcţionarii districtului.

6. Coloniştilor le va acorda terenuri gratuite.

7. Va construi case model în jurul pieţii centrale şi pe două străzi: spre port şi carantină (case cu etaj pentru locuinţă, iar parter pentru prăvălii).

8. Va clădi biserici în district.

9. Va clădi o geamie pentru *Turci*, cari, văzând bunăvoinţa guvernului către religia lor, vor părăsi prejudecăţile lor de credinţă împotriva creştinilor. *Ei vor veni în mare număr, mai ales găsind aci pe Manuc şi Ahmed-Efendi.* Astfel vor apare aci profesiunile de a lucra pieile carduane şi safianul.

10. Va sprijini materialiceşte pe colonişti.

— In felul acesta—termină cererea sa Manuc-Bei—*se va creea un export eftin şi uşor pentru produsul principal al Basarabiei—grâul.*[2] In asemenea condiţii acest export şi pro-

1. Planul oraşului Alexandropol. Arhiva din Hânceşti.
2. Sunt interesante aceste cuvinte, demne de pana unui economist al zilelor noastre.

ducţia se vor mări. Carantina deasemenea va aduce foloase mari, căci departarea carantinei Sculenilor dă naştere unei contrabande din Galaţi. Pentru control, Beiul cerea trimiterea unui inginer.

Călătorind un an întreg prin Basarabia, Manuc-Bei îşi clădeşte provizoriu o casă la Hânceşti, unde îşi invită familia. La 27 Mai 1816, consulul general rus din Valahia, *Luca Chirica,* eliberează paşaportul necesar soţiei sale, care pleacă în Basarabia, trecând la 25 Iulie Prutul, la Sculeni. Pe soţia Consilierului de Stat Efectiv Manuc-Bei, *Mariam,* o însoţesc doi fii ai ei, *Murad* şi *Feirat,* patru fiice: *Mariam, Anina (Gaiane), Catinca* şi *Tebera (Pembe),* o soră a ei, *Mirdira,* şi un frate, *Asvadur (Bogdan) Avedov,* consilier de curte, precum şi asesorul colegial *Babic Iacubici* sau Iacubovici (Agopean Baronaiţ) şi 11 slujitori. In Valahia nu mai bântue ciuma—adaogă consulul. Avedov şi Iacubici sunt agenţii secreţi ai lui Manuc-Bei; ei servesc pe Ruşi şi în August se înapoiază în Principate.[1]

Se vede că în Iunie[2] 1816 Manuc-Bei a vizitat Petersburgul, unde a fost primit de întreaga familie a Impăratului. Numele său era răspândit în popor. Urmărea două scopuri—fondarea oraşului proectat şi aranjarea afacerilor personale. Dar paralel el avea însemnătate ca sfetnic în problemele Orientului. Avea cunoştinţe şi despre provincia alipită—Basarabia, unde guvernul căuta să orânduiască aşezământul. El a călătorit prin regiune şi cu experienţa personală lămurea totul şi sfătuia de bine.[3]

Biografii[4] lui Manuc-Bei afirmă că i s'au confirmat de Impărat şi guvern proectele privitoare la noul oraş. Aceasta n'o putem afirma. Tărăgăneala oficialităţii zădărnicea multe începuturi, deşi Impăratul Alexandru I era adeptul concepţiei largi a Beiului.

La plecarea lui Manuc-Bei *contele Capo d'Istria,* ministrul de externe al Rusiei, care se interesa personal de soarta Basarabiei şi era ajutat în această privinţă de *Alexandru*

1. Arhiva d-lui Tigran Pruncu.
2. Hovnanean zice în Februarie; nu corespunde însă cumpărării Hânceştilor în Aprilie 1816.
3. Hovnanean. Op. cit.
4. Hovnanean. Op. cit.

Sturdza,[1] a transmis, la 30 Iunie 1816, guvernatorului suprem al Basarabiei, generalul *Bahmetev,* următoarea comunicare:[2]

Beiul a obţinut din partea Impăratului o deosebită bunavoinţă, încât este încredinţat grijii speciale a lui Bahmetev. I se trimiteau şi proectele oraşului, desigur încă neconfirmate, cerându-se ca o comisie specială să cerceteze cumpărarea averilor mânăstirilor din Bucovina.

Deoarece Manuc-Bei trebuia să rămână şi *agent confidenţial al Rusiei,* un fel de şef al serviciului de informaţie secretă al Ruşilor în Balcani, pentru misiuni secrete, ministerul afacerilor externe a detaşat pentru a-l deservi pe un funcţionar special, *Apostolache Stamo.*[3] Acesta a şi transmis Beiului, la despărţire, cuvintele Impăratului: [4]

„Spuneţi domnului Manuc-Bei, că sunt foarte mulţumit de informaţiile, pe care le-a comunicat. Aceste informaţii sunt foarte interesante pentru un serviciu folositor. Ii sunt foarte recunoscător. Sper, că şi în viitor el va sluji cu aceeaşi sârguinţă. Spuneţi-i, că dacă va avea vre-o treabă, dependentă dela Mine, să-Mi scrie el direct şi cu plăcere voi satisface dorinţa lui. Ii doresc călătorie fericită şi ca proectele lui, în Basarabia, să se poată realiza".

Persoana lui *Apostolache Stamo* merită toată atenţia noastră. S'a născut la 1755;[5] era fiul slugerului Ioan Stamo, pare de origină românească din Macedonia, dar de o educaţie cu totul grecească, un om cult, de cugetare liberă, bine îmbrăcat după moda europeană.[6] Cariera sa de serviciu Apostolache Stamo a început-o ca secretar al marelui dragoman al Porţii, Dumitrache Moruzi, al cărui sfârşit tragic în urma păcii dela Bucureşti, sili pe Stamo, amestecat în negocierile de pace,[7] să se retragă la 1812 în Basarabia, sub ocrotirea Ruşilor. La 1814, printr'o cerere către Impărat, sus-

---

1. Gh. Bezviconi. Din vremea lui Al. Sturdza. Op. cit.
2. Arhiva din Hânceşti.
3. Arhiva din Hânceşti.
4. Arhiva din Hânceşti.
5. După inscripţia de pe mormânt din cimitirul Râşcani—Chişinău. Actele Comisiei pentru stabilirea drepturilor nobilimii din Basarabia la 1821, îi indică greşit: 50 ani. Contemporanul său, I. Liprandi, în amintirile sale (rev. „Arhiva Rusă", 1866) zice că era mult mai în vârstă decât soţia sa.
6. I. Liprandi. Op. cit. „Arhiva Rusă", 1866.
7. N. Iorga Luarea Basarabiei şi Moruzeştii. Op. cit.

ţinută la Petersburg de rudenia influentă a Moruzeştilor, fostul secretar al dragomanului a intervenit ca să i se acorde supuşenia rusă. La 2 Septembrie a aceluiaş an, Stamo a fost incadrat la ministerul de externe al Rusiei, obţinând gradul de consilier de curte, corespunzător în armată celui de maior.[1] Ataşat la Manuc-Bei, el s'a aşezat în Basarabia, unde s'a căsătorit cu Ecaterina (1798—1869), fiica căminarului Zamfirache Ralli (1767—1831), deputatul cunoscut al Sfatului Suprem din Basarabia. Poetul exilat Puşkin,[2] care între anii 1820—23 vizita adeseaori casa Ralli, cu plăcere discuta cu soţii Stamo, poreclind pe Apostolache Stamo *„conducteur de beliers"*, făcând aluzie la gruparea în jurul său a multor Greci. Ajuns la gradul de consilier de stat,[3] Stamo a fost şi el ales, la 1825, deputat al Sfatului Suprem,[4] săvârşindu-se din viaţă la 1830 şi odihnind în mijlocul familiei Ralli la cimitirul Râşcani din Chişinău.[5]

Detaşarea specială a unui asemenea funcţionar este destul de semnificativă. Dar să vedem cine au fost şi ceilalţi colaboratori ai lui Manuc-Bei în Basarabia. Parte din ei a venit folosindu-se de privilegiile acordate, populând regiunea, dând un impuls vieţii economice şi agricole, întemeind *vre*-o *20 sate* cu centru (până la fondarea proectatului Alexandropol)—la Hânceşti, unde (1818), ca şi la Chişinău (1804), s'a zidit o biserică armenească.[6]

Intors în Iulie 1816 la Hânceşti, puţin înainte de sosirea familiei sale, Beiul s'a aşezat la conacul existent până în prezent, pe când renumitul palat s'a construit cu mult mai târziu de fiul său. El caută să întroducă civilizaţia în partea sudică a regiunii, locuită şi nu de mult pustiită de Tătari. Pornea însă din partea centrală—înălţa clădiri, in-

1. Actele Comisiei din 1821. Op. cit.

2. I. Liprandi. Op. cit. şi Z. Arbure. Rev. „Anii trecuţi". Iulie 1908. Petersburg.

3. Corespunzător în armată celui de colonel.

4. Al. Krupenski. Schiţa despre nobilimea Basarabiei. Petersburg. 1912.

5. Soţia sa s'a măritat apoi cu maiorul A. B. Matias. Familia Stamo din Basarabia se trage din fratele lui Apostolache, Zamfirache Stamo. Dosarul familiei Stamo. Arhivele Statului din Chişinau. Nr. 548—9—1826, 100 file.

6. Insemnările din cartea parohială a bisericii din Hânceşti. Comunicat de p. c. Preot Ioanes Abrameanţ.

curaja agricultura, sprijinea mai cu seamă prima sută de familii emigrate cu el, care au răspândit fulgerător vestea despre minunea dela Hânceşti, pretutindeni. Târgul Hânceşti înflorea, deşi unii din administratori ai Basarabiei căutau să tărăgăneze realizarea proectelor.[1]

Printre primii săi colaboratori, Manuc-Bei a recomandat guvernului rus pe cumnatul său *Asvadur Avedov* şi pe *Babic Iacubici*,[2] cari erau indicaţi cunoscători ai regiunii Basarabiei.[3] El scrie contelui Capo d'Istria[4] că Avedov era ofiţer în Turcia, numit—de către Mustafa-Paşa—şef civil la Şiştov, apoi servind pe comandanţii armatei ruse ca un agent secret. La 25 Mai 1816, *Capo d'Istria* îi răspunde prin următoarea scrisoare:[5]

„Domnule!

„Am adus la cunoştinţa Impăratului epistola ce mi-aţi adresat-o privitor la D-l Aveditsch, cumnatul Dvs., şi la D-l Iacobitsch. Maiestatea Sa Imperială, care respectă recomandaţia Dvs. şi-i face plăcere de a profita de orice ocazie pentru a vă documenta favoarea Sa Inaltă, a binevoit a-i conferi primului: rangul de Consilier de Curte, iar celui de al doilea: acela de Asesor Colegial. Imi face plăcere, Domnule, a vă aduce aceasta la cunoştinţă, şi profit de această ocazie pentru a vă repeta asigurarea foarte distinsei mele consideraţii, cu care am onoare a fi, Domnule, al Dvs. foarte umil şi foarte supus servitor Contele Capodistria. St. Petersburg, 25 Mai 1816. D-lui Manouk-Bey".

Nu oricărui muritor contele Capo d'Istria i-ar fi adresat o scrisoare în termeni ca acestia, chiar priviţi ca o formă de amabilitate curtezană. Diploma de conferire a acestor grade a survenit cu mult mai târziu, deja sub domnia Impăratului Nicolae I, la 18 Martie 1826, iscălită de senatorii S. Hitrovo, prinţul Trubeţkoi şi alţii.[6]

Prietenul lui Manuc-Bei, *Ahmed-Efendi*, se află şi el în Basarabia. Credem că este identic cu *Ahmed Kiosekihai*, care

1. Hovnanean. Op. cit.
2. Arhiva d-lui Tigran Pruncu.
3. Hovnanean. Op. cit.
4. Arhiva d-lui Tigran Pruncu.
5. Arhiva d-lui Tigran Pruncu.
6. Arhiva d-lui Tigran Pruncu.

participă pe-atunci la alegerile nobilimii şi jură asupra Coranului.[1]

Odată cu Manuc-Bei a venit în Basarabia secretarul său, *Harutiun* (II) *Deleanov*, [2] fiul lui Hristofor Deleanoneanţ din Moldova. Hristofor, împreună cu fratele său, Harutiun (I), a venit în Moldova din oraşul persan Giuha, unde familia era cunoscută din secolul XVIII.[3] Fiul lui Harutiun (I), *David Deleanov*, dela 1773 era în serviciul Ruşilor, la 1807 ajungând colonel, iar la 1813—general. El s'a însurat cu Maria I. Lazarev. Printre copiii săi amintim pe: *Ivan Deleanov* (1818—97), născut la Moscova, însurat cu Ana Hr. Lazarev, şi pe *Elena*, măritată cu fiul lui Manuc-Bei. Ivan Deleanov la 1865 a fost numit senator, la 1882—ministru al instrucţiei publice, la 1888 obţinând titlul de conte al Rusiei.[4] A fost mai mult un curtezan, decât un om de stat.

Secretarul Beiului, Harutiun (II) Deleanov, s'a aşezat însă in Basarabia, unde s'a împământenit[5] şi s'a căsătorit cu Ana, fiica baronului Andreas von Kapri din Bucovina.[6]

O altă familie înrudită cu Manuc-Bei este familia *Ohanov*,[7] originară din Şarur şi cunoscută în Erevan din secolul XVII. *Sărdarul Isaia Ohanean* († 1831) a venit în Principatele Române împreună cu Alexandru Moruzi-Vodă şi se muta ba în Moldova, ba în Valahia, după cum ocupa scaunul domnesc patronul său (1792—1806). Ajuns paj şi administrator principal al Beiului, sărdarul s'a aşezat la Hânceşti. Dela el s'a păstrat un „*Calendar pentru ghicit*“,[8] cu multe însemnări interesante, de ex.:

— La 22 Decembrie 1812, la Bucureşti, de dimineaţă a luat foc Caravan-Sarai.

---

1. Al. Krupenski. Op. cit.
2. Dosarul familiei Deleanov. Nr. 190 34—1827, 218 file. Arhivele Statului din Chişinău.
3. a) P. N. Petrov. Istoria neamurilor nobile ruse. Petersburg 1866. b.) Contele A. Bobrinski. Neamurile nobile înscrise în Gherbovnicul Obştesc al imperiului Rosienesc. Petersburg. 1890.
4. P. N. Petrov. Op. cit. A. Bobrinski. Op. cit.
5. Dos. cit. Arhiv. Stat. Chişinău.
6. P. N. Petrov. Op. cit.
7. a) Dosarul familiei Ohanov. Nr. 460—1—1851, 164 file. Arhivele Statului din Chişinău.
b) Arhiva lui I. A. Ohanov, în proprietatea d-lui avocat Grig. I. Ohanov din Chişinău.
8. Se păstrează la p. c Preot Ioanes Abrameanţ.

— La 20 Ianuarie 1813, noaptea, incendiu; la ora 5 şi 11 minute un cutremur cu trei lovituri.

— La 30 Ianuarie, cutremur la ora 8.

— La 13 Martie, cutremur la ora 11 noaptea.

— La 28 Octombrie, in noaptea de Miercuri spre Joi, cutremur la Focşani.

— La 11 Martie 1814, iarăşi cutremur.

— La 3 Noembrie 1815, pleacă cu cai de poştă din Bucureşti la Stambul, unde soseşte la 12 Noembrie.

Unele însemnări privesc pe Manuc-Bei (le-am redat la locul cuvenit), altele—familia sărdarului Ohanov. Fiul său, Avedis Ohanov (1805—70), a fost tatăl lui Ivan Av. Ohanov (1838—1900), cunoscut fruntaş basarabean al grupării moldoveneşti a fraţilor Leonard.[1]

Trebue să amintim printre colaboratorii lui Manuc-Bei familiile: *Lebedev*[2] şi *Anuş*,[3] prima coborând din *sărdarul Moise Lebădă*, cealaltă—din *comisul Carapet Hr. Anuş*, bunicul cunoscutului moşier Hr. G. Anuş, omorît la 1917 de bolşevici la conacul său din Bumbota. Apoi *Meremculov*,[4] familia căruia, după cum mărturiseşte Catolicosul Efrem al Armenilor, este de origină princiară. De peste Prut sosesc *Balioz*, moşieri la Ivancea, *Goilav* (urmaşii slugerului Luca, fiul clucerului David Goilav),[5] moşieri la Pauleşti, ca şi *Cerkes*,[6] veniţi din Botoşani. Cu Manuc-Bei, sau sub influenţa emigrării începute de el, se aşează în Basarabia familiile moşierilor armeni: *Bogdasarov*, *Muratov*,[7] *Popovici*, *Nazarov*, *Focşanean*, *Şuşeneanţ*, *Şalcar*, *Allaci*, *Uscat*, *Zazucov*, *Panegheanţ*, *Almazov*

1. Gh. Bezviconi. Armenii în Basarabia. Op. cit.

2 Dosarul familiei Lebedev. Nr 360—16 -1847, 64 file. Arhivele Statului din Chişinău.

3. Dosarul familiei Anuş. 11—7—1844, 109 file. Arhivele Statului din Chişinău.

4. Insemnările din cartea parohială a bisericii din Hânceşti. Comunicat de p. c. Preot Ioanes Abrameanţ.

5. Dosarul familiei Goilav. Nr. 278—1—1859, 54 file. Arhivele Statului din Chişinău.

6. Comunicat de dr. L. S. Cerkes.

7. Dosarul familiei Muratov. Nr. 399 -7—1835, 8 file. Arhivele Statului din Chişinău.

(urmaşii unui sărdar), *Kircorov, Avacov, Adamov, Marcarov, Mirzeanov,*[1] *Hr:stoforov* şi multe altele.[2] Arhiepiscopul *Grigor Zaharean* († 1827) din Chişinău, încurajează şi el pe emigranţi, ajunşi cu timpul unii din cei mai harnici agricultori ai Basarabiei.[3]

Mai jos vorbim de distinsul armenolog *Mser Msereanţ*, care ne-a lasat povestirea detailată a morţii marelui Manuc-Bei.[4]

Comandantul oştirii ruse, generalul *Benningsen*, cu ocazia inspecţiei armatei a II, în Iunie 1817 se afla în apropierea Hânceştilor. Manuc-Bei îl cunoştea mai de mult, încât îl invită pe general, cu întregul stat-major, să nopteze la conacul său.

Casa nu-i putea încape pe toţi ofiţerii, cari însoţeau pe Benningsen şi pe guvernatorul suprem al Basarabiei, generalul *Bahmetev*. Curtea era plină de militari, ce aşteptau sfârşitul consfătuirii generalilor cu stăpânul casei. Pentru unii din vizitatori s'au ridicat corturi.

După ce s'a servit cafeaua, Manuc-Bei şi generalii apărură pe balcon. Beiul arăta caii arabi din faimoasele lui grajduri. Benningsen se interesa mult, încât doi cai au fost aduşi în faţa lor. Servitorul conducea rău caii tulburaţi. Enervat, Manuc-Bei deodată încălecă un cal şi demonstră în faţa militarilor miraţi câteva trucuri de călărie din Orient. Aplauzele răsunau în aer, când Beiul tot aşa subit opri calul şi coborî. El se sufoca. Aşezat pe pietrele scării, căuta să liniştească pe oaspeţii, ce-l înconjurau îngrijoraţi şi fără să înţeleagă întâmplarea.

Manuc-Bei era bolnav acum câteva luni, dar durerea i-a trecut. El a răspuns că s'a lovit de şeaua calului, încalecându-l. Insă sângele a aparut pe piept, respiraţia a devenit

---

1. Probabil, de departe înrudiţi cu familia lui Manuc-Bei. Dosarul familiei Mirzeanov. Nr. 398—1—1835, 97 file. Arhivele Statului din Chişinău.

2. Unele din datele de mai sus ne-a comunicat p. c. Preot Ioanes Abrameanţ.

3. Gh. Bezviconi. Armenii din Basarabia. Op. cit.

4. Hovnanean. Op. cit. A. Popov. Op. cit.

mai grea. Pierzând calmul, cei din jurul său nu ştiau cum să-i vie în ajutor. Nu se găsea nici un medic militar. Un călăreţ porni în căutarea lui.

Sângele curgea tot mai tare. In camera unde a fost transportat, generalii căutau să-i dea ajutorul posibil. Nu-l mai puteau însă salva. La miezul nopţii, în floarea vârstei şi înconjurat de nădejdile tuturora, Marele Armean încetă din viaţă.[1]

A doua zi, la 21 Iunie, din Chişinău au sosit mai mulţi medici. Ei au trebuit să împartă durerea oaspeţilor, clipe triste după o scurtă veselie.

A treia zi, corpul neînsufleţit al „Prinţului Armenilor" a fost transportat la Chişinău, prima biserică la Hânceşti fiind zidită abia în anul următor. Toate oficialităţile locale au venit să-i aducă ultimul omagiu. Inmormântat pe lângă biserica armenească din Chişinău, i s'a ridicat un pridvor ca şi cum—împotriva tradiţiei armeneşti—ar fi fost înmormântat sub biserică. Lângă el au răposat în pace şi fiicele sale, Mariam, la 1822, şi Gaiane, la 1824.

Moartea subită a lui Manuc-Bei, însemnătatea şi bogăţia sa în viaţă, legăturile cu atâtea persoane ilustre, tinereţea şi impozanţa lui, taina ce-l înconjura şi după deces, au stârnit în jurul său *o mulţime de legende cu totul neîntemeiate*, de care s'au sezisat urmaşii. Abia astăzi, deşi în trăsături generale, avem prilejul să constatăm *netăgăduita valoare a acestui barbat de stat*, caracteristic prin specificul său oriental, romantic şi atrăgător cu atât mai mult, cu cât a ieşit din ermitajul otoman. Precum se vede, viaţa lui *oficială* e bine lămurită prin documente şi scrieri, iar restul... Dumnezeu ştie. Până la ultima suflare era însă *favorizat de Impăratul însuşi, dela care n'a primit decât onoruri trecătoare, deşi era gata să aducă şi mai multe servicii pe altarul patriei sale noui.*

Armenii, dar cu atât mai mult—Basarabia, pot fi mândri de acest colos al lor. Şi ca dovadă putem invoca, lipsa

---

1. După alte versiuni, Manuc-Bei a oferit calul generalului Benningsen, care neputând a-l încăleca din cauza unei slugi nepricepute, Beiul l-a încălecat iute şi s'a lovit de şeauă. Ar fi murit la ora 2 noaptea.

unui alt *om*, care să poată continua opera intreprinsă de Manuc-Bei.

Basarabia n'are un port dunărean—Alexandropol, căci Manuc-Bei a murit în vârstă de 48 ani, iar această proectată Odessă a Basarabiei n'a avut fericirea să aibă un alt duce de Richelieu.

Legenda!

Este un auxiliar important al istoriei, dar... foarte primejdios.

Ar fi interesant de cules toate legendele, ce s'au înrădăcinat în Basarabia despre Manuc-Bei. Nici una n'ar fi temeinică pentru o contribuţie istorică. Aceasta nu numai peste 120 ani, dar şi culeasă aproape imediat după moartea Beiului, acum o sută de ani.

Călătorul *Stanislas Bellanger*, în *„Le Kéroutza"* (Paris, 1846), dedică vieţii lui Manuc-Bei douăzeci pagini. Sunt impresii cu precizări şi nume în jurul unei povestiri ce-a auzit-o despre Manuc-Bei, la 1836, la Bucureşti.

Manuc-Bei era Principele Armean din *marea şi celebra familie Mirza*. La Ruşciuc era deja *imens de bogat*, încât îl comparau cu Bukor, compatriotul său milionar. Era prieten cu Tersenikli-Oglu şi Mustafa-Bairactar etc., etc. Pribegind dela persecuţiile Turcilor în Valahia, se vede şi acolo în primejdie, încât trece în Austria, apoi în Franţa, unde locueşte cinci ani la Paris, într'un hotel luxos din strada de Verneuil.

Frumos, tânăr, de o inteligenţă rară, erudiţie puţin cunoscută, de un spirit eminamente distins, era cel mai elegant străin; vorbea 12 limbi şi trecea drept Brummel al Parisului. Luxul său a atras însă atenţia Porţii, care ceru extradarea lui. Guvernul refuză, dar ducele d'Otrante, printr'o scrisoare, îi sfătui să plece.

In aceeaşi seară Prinţul s'a dus într'una din cele mai mondene case—a contesei d'A...d, fiind prezentat stăpânei, cărei plăcu mult, pare-se de contele de Lorieu. In timpul jocului de cărţi, Manuc-Bei a avut o ciocnire cu ofiţerul de cavalerie de P., care-i ceru în sfârşit scuze, mulţumindu-i

pentru lecţia de-a trăi, ce i s'a dat. Câştigul Prinţului s'a ridicat la 100 mii franci. A doua zi *„Journal de Paris"* scria:

„Un bogătaş străin, care a vrut să păstreze anonimatul, a trimis la doisprezece primari ai Parisului o sumă de 96 mii franci, pentru ca aceasta sumă să fie distribuită nenorociţilor din circumscripţiile lor. Un asemenea gest n'are nevoie de elogii".

Dimineaţa, Prinţul părăsea Parisul. La bariera Saint-Martin, aglomeraţia trăsurilor opri dormeusul său în dreptul caretei celebrei ghicitoare Lenormand. Prezicerile acestei Sibylle au fost fatale pentru el, cum de altfel şi pentru ceilalţi, când le povesteşte ea însăşi—după moartea eroilor săi, fie chiar Napoleon, Joséphine Beauharnais sau Robespierre —în memoriile sale.

Lui Manuc-Bei i-a prezis că va pleca în Rusia, unde se va bucura de o trecere mare la Impărat, care-l va numi feldmareşal şi-l va decora cu ordinul sf. Andrei şi al sf. Vladimir. Ii va propune căsătoria cu una din frumuseţele renumite ale Curţii (soţia i-a murit—adaogă autorul—plecând din Valahia spre Franţa, la Temesvar—Timişoara, în vârstă de 23 ani). Poarta îi va cere extrădarea, dar Impăratul va refuza. Atunci o slugă, Mozoş, acel care se găsea şi atunci cu Prinţul, îl va trăda şi-l va otrăvi.

Caretele plecară în diferite părţi. La despărţire, un inel cu diamant, a fost darul regesc al lui Manuc-Bei făcut domnişoarei Lenormand, care refuză să-l primească, după o prezicere aşa de tristă. Prinţul însa insista, subliniind că-i este recunoscător, ca celei ce-i salvează viaţa. Doar va lua măsuri după acei doi ani ce-au rămas să trăiască.

Impăratul—povesteşte deja autorul—l-a primit cu braţele deschise, l-a numit feldmareşal şi i-a hărăzit toate decoraţiile ţării. Turcia cerea extrădarea sa, dar Rusia refuză, căutând să profite de influenţa familiei Beiului în Armenia. In ultima zi a celor doi ani, Manuc-Bei a fost otrăvit de Mozoş, în faţa căruia şi-aducea tocmai aminte de prezicerea Sibyllei. Simţind că e otrăvit, el răni cu pumnalul pe sluga necredincioasă, dar căzu mort. Mozoş n'a căutat

să fugă, recunoscu că l-a trădat pe stăpân pentru 20.000 ruble; el a fost deportat la muncă silnică.

La fel şi prezicerile despre fiii lui Manuc-Bei s'au împlinit în realitate—adaogă autorul. Fiul mai mare, rănit la Varna, unde era să moară, a ajuns general distins în armata rusă, iar celălalt—şambelan al Impăratului Nicolae I. Ei au dăruit Impăratului un diamant enorm din bogăţiile tatălui lor...

Stanislas Bellanger termină.

Singurul lucru ciudat este că... *Manuc-Bei n'a fost niciodată în Franţa.* Deci n'a putut locui la hotelul din strada Verneuil, să fie expulsat de ducele d'Otrante, să joace cărţi la contesa d'A...d., să facă daruri despre care să scrie „Journal de Paris“ sau să asculte prezicerile celebrei Lenormand la bariera Saint-Martin. Şi dacă nu i-a prezis ceeace s'a întâmplat, apoi şi mai ciudat este că n'a fost feldmareşal în Rusia, n'a primit ceva mai înainte, la 1810, decât o cruciuliţă a sf. Vladimir (departe de ordinul sf. Andrei şi celelalte „toate decoraţii“), nu i s'a propus căsătoria cu o curtizană frumoasă (de altfel soţia-i n'a murit, cu atât mai mult la Timişoara), n'a fost otrăvit şi, deci, de trădătorul Mozoş, iar fiul său n'a ajuns general distins. Iată, deci, o legendă, care printr'o scriere de-acum o sută de ani a devenit clasică, încât o reproduce fidel şi *G. I. Ionescu-Gion* în *„Istoria Bucureşcilor“.*

De-am înlocui Parisul lui Bellanger cu Viena, cine ştie, poate am mai găsi din întreaga această legendă vre-o câteva pagini demne de o biografie romanţată.

Apoi, toţi îl numesc pe Manuc-Bei—**Prinţ**. Aceasta-i era porecla—Prinţul Armenilor—la Congresul dela Viena şi în alte ocazii, chiar în Principatele Române. Titlul turcesc de *„Bei“* se traducea: *Prinţ*. Insă în Rusia titlul de Prinţ nu i s'a conferit niciodată, nici nu i s'a confirmat. Incât n'au existat în Rusia decât *pretinşi Prinţi Manuc-Bei* — Prinţi-Manuc-Prinţi sau Bei-Manuc-Bei. Apoi *„Manuc“* (trad. în rom. —„Prunc“) era numai *pronumele* Beiului, iar numele familiei nu era decât *Mirza,* o familie renumită şi bogată în Balcani, nu însă (à la Bellanger)—în Armenia. Palatul dela Hânceşti,

care, purtând blazonul şi coroana princiară, se atribue Beiului, n'a fost zidit de el, ci de fiul său.

In sfârşit, deşi această familie se bucura chiar de distincţia unei familii princiare, ea n'a fost confirmată nici măcar în nobilime, căci gradul şi decoraţia ce-o avea Manuc-Bei, şi care atribuia urmaşilor săi demnitatea de nobilime ereditară, le-a obţinut nefiind încă supus rus.[1]

V. URMAŞII LUI MANUC-BEI.

După moartea lui Manuc-Bei au rămas ca moştenitori văduva sa, *Mariam*, şi şase copii, doi fii: *prinţii Ioan-Murad* şi *Grigore-Feirat Manuc-Bei*, şi patru fiice: *Ecaterina*, măritată *Lazarev*, *Pembe*, măritată cu *Iacob Melicturabean*, consilier de curte, *Mariam* şi *Gaiane*[2], cele două din urmă decedate peste câţiva ani şi înmormântate lângă tatăl lor.

La 17 Septembrie 1828, în vârstă de 45 ani, a murit Mariam, văduva lui Manuc-Bei[3]. Este prima reprezentantă a acestei familii, înmormântată în cripta de sub biserica din Hânceşti. Cu ajutorul fratelui său, *Asvadur Avedov*, ea căuta să realizeze unele începuturi ale soţului răposat şi dorinţa expusă în testament[4], ca urmaşii sai să stea întotdeauna în slujba intereselor Armenilor, să nu se căsătorească cu străine şi să nu înstrăineze nici un lot de pământ. Prin acest testament Manuc-Bei a venit în ajutor mânăstirilor armeneşti din Ecimiadzin, Ierusalem, Muş, săracilor din oraşul său natal — Ruşciuc, în sfârşit — bisericii armene din Bucureşti[5], unde la 1817 s'a inaugurat şcoala parohială, elevii căreia încă 44 ani mai târziu repetau zilnic următoarea rugăciune:[6]

„Ne rugăm şi pentru răposatul prinţ Manuc, încoronat de Impărat, care este binefăcătorul şcolii noastre, ca să intre duhul său în Impărăţia Cerului, să i se ierte păcatele şi să merite el să vază faţa Domnului".

---

1. Dosarul familiei Manuc-Bei. Arhivele Statului din Chişinau.
2. Insemnările com. de p. c. Preot Ioanes Abrameanţ şi Arhiva din Hânceşti.
3. Inscripţia de pe mormânt.
4. Arhiva din Hânceşti
5. D-l A. Sava, în conferinţa amintită, tratează pe larg testamentul.
6. H. Dj. Siruni descoperă această rugăciune într'un dosar al Arhiepiscopului Ghevorg.

Pentru ca fiii lui Manuc-Bei să fie şi ei la înălţimea chemării lor de fruntaşi ai Armenilor, sprijinind pe compatrioţi şi pe tărâmul cultural, ca profesor a fost invitat aci (1836—48) din Smirna distinsul armenolog *Mser Grigorean Msereanţ* (1808—73), unul din biografii lui Manuc-Bei. Mai târziu Msereanţ a ajuns profesor de teologie la Institutul Lazarean din Moscova, unde a strâns mai multe cărţi teologice şi a scos o revistă „Djirakah". Era un poet şi cunoscător profund al teologiei, încât Catolicosul din Ecimiadzin i-a conferit titlul de *magistros*. Fiul său, *Zarmair* († 1899), a editat revista *„Farul Armeniei"*, în care s'au tipărit unele date despre Manuc-Bei şi portretul său, iar fiul acestuia, *Levon*, a fost profesor la universitatea din Moscova.[1]

Pe vremuri la Hânceşti veni şi poetul cântăreţ *Harutiun Alamdarean*, la 1820 exilat de fostul său coleg, *Nerses Aştarakeţi* (viitorul Arhiepiscop al Armenilor la Chişinau—1828—43, şi Catolicos), la mânăstirea Hahpat, unde ajunse egumen.[2] Acesta a fost profesor al marelui poet şi romancier Haciadur Abovean (1803—48), profesor la Institutul Lazarean, găsindu-şi sfârşitul tragic la 1831, într'o încăerare cu bandiţii veniţi într'o noapte să jăfuiască mânăstirea Sf. Cruce din Nahicevan.[3]

Cu toate că drepturile familiei Manuc-Bei asupra titlului princiar, *formal*, nu li s'au recunoscut, totuşi bogăţia şi legăturile familiale ţineau pe aceşti iluştri basarabeni la o treaptă de înaltă situaţie. Astfel fiica lui Manuc-Bei, *Ecaterina*, s'a măritat cu şambelanul *Hristofor Lazarev* (1799—1871), fiul fondatorului *Institutului Lazarean* din Moscova, *Ioakim Lazarev* († 1826). Erau urmaşii unei familii vestite, descendente din *Manuc Lazareanţ*, pela sfârşitul sec. XVI un prinţ în Armenia.[4] Sala de recepţii a Institutului Lazarean poarta numele lui Manuc-Bei, aceasta ca semn de recunoştinţă pentru importanta donaţie făcuta, de Manuc-Bei, Institutului.[5]

---

1. Com. de I. P. S. Arhiepiscop Husic Zohrabean, p. c. Preot I. Abrameanţ şi d-l V. Mestugean.
2. Com. de p. c. Preot I. Abrameanţ
3. Com. de d-l V. Mestugean.
4. Prinţul A. B. Lobanov-Rostovski. Cartea genealogică rusa Ediţia II. Petersburg. 1895.
5. Com. de d-l V. Mestugean.

Inrudirea familiei Manuc-Bei continuă prin sora şambelanului Lazarev, *Maria* (1784—1868), măritată cu generalul *David Deleanov,*—părinţii *contelui* I. D. Deleanov, amintit mai sus. Fiul lui Manuc-Bei, *Ioan,* s'a însurat cu sora contelui Deleanov, *Elena D. Deleanov,* născută la Moscova la 10 Ianuarie 1820, decedată la Geneva la 9—21 Ianuarie 1870 şi înmormântată la Hânceşti.[1]

O fiică a şambelanului Hr. Lazarev şi a Ecaterinei Manuc-Bei, *Mar a,* s'a măritat cu lt.-generalul *conte Maurice E. Nieroth* († 1871). O fiică a Mariei, *contesa Elisabeta Nieroth,* a fost Domnişoară de Onoare la Curtea Imperială, iar alta—*Ecaterina* († 1874), s'a măritat cu *baronul Fabian Gustav Schilling.* Din această căsătorie au rămas doi copii: *baronul Maurice Schilling* (1872—1934) şi *Henrietta,* măritată cu *baronul Paul Iosif Korff.*[2]

Baronul Maurice Schilling[3] este colaboratorul nostru principal la alcătuirea acestei lucrări. După absolvirea universităţii la Moscova, la 1894 a intrat în serviciul ministerului de externe, trecând cariera sa diplomatică la Haaga, Viena, Roma şi Paris, unde a fost primul secretar al ambasadei ruse. Intre anii 1911—16 a fost director al cancelariei ministerului şi, alături de ministrul Sazonov, a condus tratativele de alianţă cu România. La 1914, a însoţit pe Impăratul Nicolae II la Constanţa, unde a fost decorat cu „Steaua României" şi a intrat în legături de amiciţie cu marele Ion I. C. Brătianu. La 1916 a fost numit senator, apoi — consilier privat şi mareşal al Curţii. După revoluţie, baronul Schilling s'a retras în străinătate; iarna anului 1933—34 a petrecut-o la Hânceşti, când ne-am cunoscut şi am cercetat arhiva familială din Hânceşti. Nu părea bătrân,—subţire şi drept, spiritual şi cult—acest aristocrat al capitalei nordice. A plecat apoi la Paris, unde a şi murit în Septembrie a aceluiaş an.

Viaţa urmaşilor lui Manuc-Bei nu prezintă un interes istoric. Numai fiul cel mare, Ioan, însurat cu Elena Deleanov, a lăsat copii. Celălalt fiu, *Grigore-Fierat,* a fost ofiţer

1. Inscripţia de pe mormânt.
2. F van der Hoeven. Almanach de St.-Petersbourg. Petersburg. 1912.
3. Notiţele autobiografice ale baronului M. Schilling.

al gărzii imperiale. Locuia apoi la Paris, unde, orbind, muri pe la 1890.[1]

Despre fiica lui Manuc-Bei, *Pembe*, măritată cu *Iacob Melicturabean*, se cunoaşte şi mai puţin. Acest Iacob sau Agub este amintit mai pe urmă Hofrat în Bavaria.[2] In arhiva d-lui T. Pruncu găsim o scrisoare a Arhiepiscopului Grigor Zaharean din Chişinău, adresată lui Asvadur Avedov, care aminteşte pe acelaş Agob-Aga. Scrisoarea e datată la 22 Ianuarie 1822.

Arhiepiscopul, aflând dintr'o epistolă a văduvei strălucite a lui Manuc-Bei, că fiica ei, Pembe, se căsătoreşte Duminica, în ziua sf. Serghie, cu Agob-Aga, îl roagă pe înalt cinstitul Avedean, bunul său prieten, ca pe un părinte iubitor, să supraveghieze totul, căci—după cum se observă—îl bănueşte pe Agob de intenţii rele, dat fiind bogăţia tinerei fete. Personal se obligă să cerceteze la Patriarhul din Constantinopol, dacă nu cumva Agob a fost căsătorit în alte părţi şi să clarifice unele nelămuriri. Aminteşte—printre altele—pe preotul *Ter-Husic*, primul preot armenesc la Hânceşti, adus din Ruşciuc.

Prinţul *Ioan-Murad Manuc-Bei* s'a născut la 7 Martie 1810 la Bucureşti şi a murit la 23 Aprilie (3 Mai) 1893 la Paris.[3] Dela tatăl său el a moştenit patru sate şi nouă cătune, vre-o 44 mii ha. de pământ, în Basarabia, Moldova şi Valahia.[4] Generalul Benckendorff l-a invitat ca funcţionar cu însărcinări speciale pe lângă stat-majorul armatei ruse, ca să participe după exemplul tatălui său în războiul cu Turcii (1828—29); atunci a vizitat Varna.[5] La 1873, prinţul era proprietar asupra vre-o 64 mii ha. de pământ. La 1861, el a ridicat impunătorul palat din Hânceşti, iar la 1872—frumoasa biserică, zidită de neuitatul arhitect din Chişinău, Bernadazzi. In Mai 1892, I. Manuc-Bei a vândut moşiile părinteşti de peste Prut.[6]

---

1. Com. de baronul Schilling.
2. I. Liprandi. Amintiri. Rev. „Arhiva Rusă". 1866.
3. Inscripţia de pe mormântul din Hânceşti.
4. Statele de serviciu ale prinţ. I. Manuc-Bei. Arhivele Statului din Chişinău.
5. Statele de serviciu ale prinţ. I. Manuc-Bei. Arhivele Statulu. din Chişinău.
6. Arhiva din Hânceşti.

Din căsătoria cu Elena (Heghine) Deleanov, I. Manuc-Bei a avut trei fiice şi un fiu: *Maria—Mariam*, născută la 1842 şi decedată la Paris la 1935, *Ecaterina—Cadar*, născută la 1845 la Hânceşti,[1] *Elena—Heghine* (*Olga*), născută la 1854 la Hânceşti şi decedată la 1920, şi *Grigore*, născut la 5 Octombrie 1855 la Hânceşti, naşul său de botez fiind prinţul Nicolae David. Argutinski-Dolgorucov, un bun prieten al familiei.

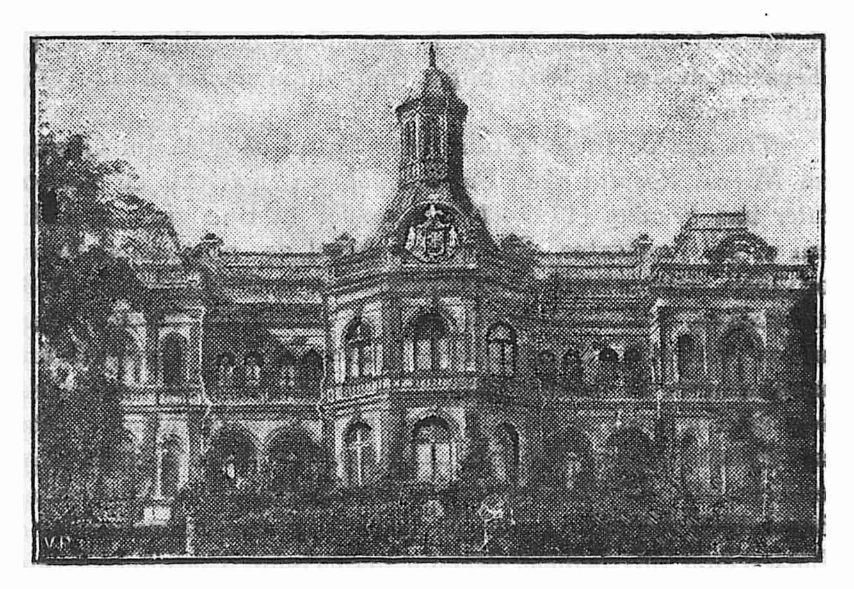
Viaţa prinţilor Manuc-Bei trecea la Hânceşti, Odessa şi Paris. Familia cea mai apropiată lor era a lui P. I. Keşco, tatăl Reginei Natalia a Serbiei. Micul Grigore Manuc-Bei crescu şi, după o viaţă uşuratecă, puse capăt vieţii, dar şi sângelui lui Manuc-Bei, la 1 August 1902 la Odessa. Prea târziu visa la o căsătorie, la copii din sânge de al lui Manuc-Bei: o boală cumplită îi distrugea sănătatea. A fost înmormântat la Hânceşti.

La 1907, surorile Manuc-Bei au făcut primul act de partaj.[2] Ecaterina, la 9 Iulie 1881 s'a măritat la Hânceşti cu *marchizul Pietro I. Schedoni* (†), senator italian. Ca martori figurează prinţul Semeon David. Abamelic-Lazarev şi Mardiros Nazarov.[3] Şi mai înainte s'a căsătorit, la 23 Iunie 1878 la Hânceşti, sora ei, Olga, cu şambelanul *Maria Bonifacius Maximilian conte Hatzfeld von Trachenberg* (1854—1921), fiul ambasadorului german la Paris.[4] După izbucnirea războiului Mondial, ca supuse străine, surorile au făcut o cesiune fictivă asupra averii lor în favoarea Mariei Manuc-Bei. După moartea contesei Hatzfeld von Trachenberg o moşteneşte soţul, care se însoară cu Aline Iansens. Murind şi el opt luni mai târziu după contesă, Aline Iansens se mărită cu fabricantul belgian, Louis Kollée, care porneşte un proces împotriva succesorilor lui Manuc-Bei.[5]

Distrugerea averii şi a conacului Hânceşti înaintează cu paşi uriaşi. Unii din administratori închee gestiunea lor prin glonte în cap. Totul se risipeşte, se vinde...

1. Matricolele bisericeşti din Hânceşti. Com. de p. c. Preot I. Abrameant.
2. Com. de d-l de Longueville.
3. Matricolele bisericeşti din Hânceşti. Com. de p. c. Preot I. Abrameant.
4. Gothaischer Kalendar. Gotha. 1921.
5. Dosar 633—934 şi 770—934, secţia I, dosar 4420—935, secţia III, la Curtea de apel din Chişinău.

Biblioteca lui Manuc-Bei, la 1902, preotul I. Abrámeanț o trimite la Ecimiadzin, unde ea constitue o secție specială. Literatura și restul de volume o cumpără Academia de Comerț și Industrie din București. Marchiza Schedoni locuește bătrână la Modena. Cei din jurul ei se împacă la 1937 cu reprezentanții Aline Kollée. Interesele Basarabiei și dorința lui Manuc-Bei nu mai privește pe nimeni și în zadar un idealist din depărtările Bucovinei, coborîtor din familia Mirza, d-l *Tigran Pruncu* din Câmpulungul—Moldovei, caută să salveze măcar ruinele Hânceștilor lui Manuc-Bei. Cine să-l asculte?

Palatul prințului Manuc-Bei la Hâncești

Incercarea ca palatul să fie cumpărat de stat, n'a reușit nici ea. *M. S. Regele Carol II și M. S. Voevodul Mihai* au vizitat Hânceștii în Iunie 1935.

Existența unui frate al lui Manuc-Bei este incontestabilă. In traducerea oficială, din turcește în rusește, a firmanului dat de Sultanul Mustafa IV lui Manuc-Bei, se poruncește ca, împreună cu el, să fie scutit de impozite și sarcini, obținând și dreptul asupra libertății costumului și al prote-

guirii deosebite, *„unul din fiii fratelui său drept, nepotul său, cu numele de Carapet (adică Gherasim).*[1]

Despre *Gherasim Mirza,* nepotul de frate al lui Manuc-Bei, nu s'au păstrat multe date. El a emigrat, împreună cu unchiul său, în Rusia, unde a ajuns funcţionar şi moşier în părţile Odessei. O diplomă[2] a Impăratului Nicolae I din 17 Decembrie 1851, dată la Petersburg, înaintează pe consilierul colegial Gherasim Mirza la gradul de consilier de stat.[3] Gherasim moare la 1861, puţin timp după naşterea d-lui Tigran Pruncu.

Tot aşa de incontestabil este faptul că sora lui Gherasim Mirza, *Rosalia* sau *Thase-Ghiul,* s'a măritat cu *Ariton, Ritter von Prunkul* (1799—1868), moşier în Bucovina, la Hilişeni şi pe jumătatea Stejeroiei. Actul de naştere al fiului lor, Ioan, Ritter von Prunkul, născut la 22 Ianuarie 1833, la Suceava, indică că mama lui este *„Rosalia, născută domnul Ion Mirza-Bey"*,[4] iar actul de naştere al d-lui Tigran Pruncu, născut la 11 Iulie 1861, fiul precedentului, indică că d-sa este nepotul de fiu al *„d-nei Thase-Ghiul vel Rosalia, născută Prinţesa Mirza"*.[5] Dintr'un paşaport,[6] eliberat la 25 Septembrie 1820, la Chişinău, de către guvernatorul suprem al Basarabiei, generalul Inzov, se vede ca *„prezentatoarea acestuia Thase-Ghiul Mirzaeanov, nepoata defunctului Consilier de Stat Efectiv Manuc-Bei Mirzaeanov, călătoreşte în teritoriile austriace, la Suceava"*. In spiţa neamului Cavalerilor de Pruncu, editată în preajma războiului Mondial, de Warteres, Ritter von Prunkul, din Suceava,[7] Rosalia Prinţesa Mirza este arătată ca moartă la 1868. Ca şi soţul ei, Ariton, ea moare la Baimaclia, în jud. Cahul din Basarabia, şi este înmormântată la Iaşi.[8]

Alte *acte* în legătură cu Ioan Mirza-Bei, fratele lui Manuc-Bei, şi urmaşii săi, nu s'au păstrat. In arhiva d-lui

---

1. Arhiva d-lui Tigran Pruncu
2. Arhiva d-lui Tigran Pruncu.
3. Corespunzător grad. de colonel.
4. Arhiva d-lui Tigran Pruncu.
5. Arhiva d-lui Tigran Pruncu.
6. Arhiva d-lui Tigran Pruncu.
7. Arhiva d-lui Tigran Pruncu.
8. Amintirile d-şoarei Eugenia şi ale d-lui Tigran Pruncu.

T. Pruncu mai găsim câteva scrisori.[1] Intr'o scrisoare iscălită *„Manuc"*, data nefiind indicată, credem că Manuc-Bei însuşi se adresează către *„fiica lui iubită, Thase"*, numind-o astfel, probabil ca pe o pupilă a lui. De altfel Manuc-Bei n'avea o fiică cu acest nume, iar scrisoarea nu s'ar fi păstrat în familia Pruncu. Găsim în arhivă şi o listă a darurilor Beiului (Ioan?)—*„fiicei mele mai mare, Thase-Ghiul Mirzaean"*, ce se prezintă în pietre scumpe, aur, argintării, lingerie etc.

Ca *tradiţie* familială[2] se cunoaşte că Ioan Mirza-Bei era mai în vârstă decât Manuc. Venind la Constantinopol, Ioan a aflat că fiica unui prieten al său, în vârstă da 12 ani este cerută în haremul Sultanului. Ca s'o salveze, Mirza-Bei a declarat-o logodnică, încă din leagăn, şi în curând s'a căsătorit cu ea. Pe-atunci el avea vre-o 40 ani. I s'au născut trei copii. La vârsta de vre-o 18 ani, tânăra lui soţie a rămas văduvă, murind cu mult mai târziu, probabil în Basarabia. La moartea lui Ioan au rămas un fiu, Gherasim şi *două* fiice, Rosalia, Edle von Prunkul, şi o soră a ei, care s'a măritat cu Bogdan Avedov sau Asvadur Avedean, cumnatul lui Manuc-Bei.

Despre *Asvadur Avedov* s'a vorbit mai sus destul de mult. După moartea lui Manuc-Bei, între anii 1817-20, el a condus treburile familiei Beiului. S'au iscat însă mai multe neînţelegeri. In arhiva d-lui Pruncu se păstrează o scrisoare a consulului rus *A. Pini* din Bucureşti în privinţa administrării bunurilor lui Manuc-Bei în Valahia. La 1 Decembrie 1820, consulul—în urma unei corespondenţe lungi şi neregulate—exprimă nemulţumirea sa de rechemarea administratorului averii defunctului Manuc-Bei, Sarkis Arakel. El nu vrea să-şi asume nici o răspundere de aceste măsuri ale lui Avedov şi numai ca să nu sufere averea, numeşte provizoriu ca administratori pe Ianes Vartan, pe vechiul nostru cunoscut —consilierul colegial Babic şi pe Vartan Hatchik, pentru urmări fiind responsabil tot Avedov.

Asvadur Avedov era şi el foarte bogat. Avea proprietăţi intinse la Baimaclia şi Taraclia din jud. Cahul.[3] Era cel

1. Traducerile din armeneşte le-a făcut p. c. Preot I. Abrameanţ.
2. Com. de d-şoara Eugenia şi d-l Tigran Pruncu.
3. Com. de d-şoara Eugenia şi d-l Tigran Pruncu.

mai influent Armean în Basarabia contemporană,[1] fiind numit, de către Catolicosul Nerses V, *atoracal* (epitrop) al averilor armeneşti din provincia întreagă. Avedov a murit la 1855, lăsând o singură[2] fiică, *Ecaterina*, născută la 14 Februarie 1832, la Chişinău.[3]

Mama Ecaterinei Avedov, o fiică a lui Ioan Mirza-Bei, a murit pe când copila avea vârsta de 4 ani, deci pela 1836, încât Ecaterina a fost crescută de bunica ei, văduva lui Ioan Mirza-Bei.[4] Moştenind dela tatăl său, Asvadur Avedov, o avere foarte mare, Ecaterina, la 27 Septembrie 1857, s'a căsătorit la Galaţi cu un văr al ei, *Ioan, Ritter von Prunkul*, şi el fiul unei fiice—Rosalia—a lui Ioan Mirza-Bei. Ecaterina a murit la Viena, la 3 Iulie 1885.[5]

Se zice că numele familiei Pruncu,[6] era pe vremuri *Donavac*. Un strămoş al lor, apărând foarte tânăr la Curtea Domnească a Moldovei, a fost poreclit de Vodă—*„Pruncu"*. Armenii nu se bucurau de toate drepturile cetăţeneşti, încât la 10 Noembrie 1756, Constantin Cehan Racoviţă-Vodă a numit special pentru ei un staroste—căpitan şi judecător, Grigor Pruncu, strămoşul numeroşilor Cavaleri de Pruncu din Bucovina. Fiul lui Grigor, Ariton Ritter von Prunkul (1729-1805), a fost tatăl lui Grigor (1772—1823), al cărui fiu, Ariton, s'a însurat cu prinţesa Rosalia Mirza.[7]

Ariton, Ritter von Prunkul, din căsătoria cu prinţesa Rosalia Mirza, a avut doi fii: Ioan şi Grigor (1834—78).[8] Născut la 1833, la Suceava, Ioan a studiat la Colegiul Teresian din Viena, unde a fost admis în urma intervenţiei speciale a mamei sale la Impărat. Pare a fi primul ne-catolic, primit în acel Colegiu. Om de o înfăţişare şi cultură distinsă, foarte sociabil şi bun, el a pierdut repede întreaga bogăţie familială.[9] La 1871, a fost ales senator de Cahul, re

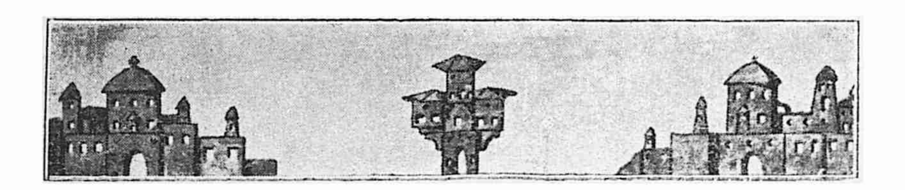
1. G. Aivazovski. Istoria şcolii Halibiene. Tiflis. 1880.
2. Dintr'o notiţă din arhiva d-lui T. Pruncu aflăm că Avedov a mai avut câţiva copii: Ioan, Elizabeta şi Maria decedaţi de timpuriu.
3. Arhiva d-lui Tigran Pruncu.
4. Com. de d-şoara Eugenia şi d-l Tigran Pruncu.
5. Arhiva d-lui Tigran Pruncu.
6. N'are probabil nimic comun cu nobilii Puncu din Basarabia.
7. Gh. Bezveconi. Cavalerii de Pruncu. „Din trecutul nostru" Nr. 21-24. 1935.
8. Arhiva d-lui Tigran Pruncu.
9. Com. de d-şoara Eugenia şi d-l Tigran Pruncu.

trocedat României între anii 1856—78. Ca proprietar al târguşorului şi moşiei Baimaclia [1] şi Taraclia, Pruncu a colonizat localitatea din urmă cu Nemţi. A murit la Suceava, la 28 Iunie 1888, lăsând trei copii, ultimii descendenţi ai familiei Mirza-Bei.[2]

O fiică, *Olga* (1858—1932), s'a măritat cu prof. Gr. Malinescu. A fost o botanistă, discipola prof. R. Chodat din Geneva. Sora ei, *Eugenia*, este e reprezentantă simpatică a trecutului, cu amintiri plăcute despre Iaşul şi Viena de altă dată.

Şi cel din urmă care a căutat să salveze conacul din Hânceşti este *Tigran Pruncu*, fiul lui Ioan. Născut la 1861 la Viena, şcoala o făcu la Iaşi, studiile le-a continuat la Cernăuţi şi le-a terminat la Viena. Crahul averii familiale nu i-a permis să urmeze cariera aleasă în diplomaţie şi deatunci, dela 1894, e notarul public cel mai onorabil din Bucovina S'a căsătorit cu *baroana Lea Tiesenhausen*, o femee fină şi cu un suflet artistic. La 1924 a fondat revista notarilor publici — „Justiţia", frământat mereu de un idealism departe de realitatea cumplită de azi.

Câmpulungul — Moldovei... Hânceştii... Un fir istoric ce s'a rupt şi el. Şi n'a mai rămas aproape nimic din gloria legendară a Prinţilor Manuc-Bei.

1) La 1883 vre-o 6000 ha. de pământ, arendat bulgarului Ţanco-Kilcic şi altora.
2) Arhiva d-lui Tigran Pruncu.

DIN TRECUTUL NOSTRU...
Ediţie istorică dedicată memoriei mult regretatei Sofia Bezviconi.
— FONDATĂ LA 1933 —
Director: **Gh. G. Bezviconi.**
Secretar de redacţie: **Sergiu Matei Nica.**
Redacţia şi administraţia: *Chişinău, str. Regele Ferdinand Nr. 1.*

CITIŢI „DIN TRECUTUL NOSTRU"

1. Boierii Hâncu. Sârbii în Basarabia. *Epuizat.*
2. Boierii Gafenco. Academicianul Gonata. Nobilii Şişco. *Ep.*
3 – 4. Armenii în Basarabia. Manuc-Bei. *Epuizat.*
5. Biserica „Ciufli". *Ep.*
6. Viaţa boierilor Stamati. *Ep.*
7 – 8. Varfolomei. Arhondologia Basarabiei ş. a. *Ep.*
9—10. Navigaţia basarabeană şi creatorul ei. *Ep.*
11—12. Femeia basarabeană. *Ep.*
13—14. Din amintirile tatălui meu. Baronii Stuart ş. a.
15—16. Boierii Stamati. Basaraba ot Greci.
17—20. Contribuţii la istoria boierimii basarabene.
Familiile Kazimir, Kalmuţki, Keşco, Ralli-Arbure, Coroi, Stroescu, Moruzi, Tufescu ş. a.
21—24. Figuri şi umbre din Nordul Moldovei. *Ep.*
25—27. Eteria. *Ep.*
28—30. Masonii în Basarabia. Arhondologia Basarabiei ş. a. *Ep.*
31—34. Semi-mileniul Chişinăului.
Const. Stere, Romanul său şi Unirea.
Românii în Rusia.
35. Asociaţia în numele lui Hristos şi păstorul ei.
36—39. Din vremea lui Alexandru Sturdza.
Boierii Catargi
40—45. Puşkin şi Basarabia.
Arhondologia Basarabiei.
Mai semnează: Artur Gorovei, d-na E. Prisăcar-Crăc nescu, Georges Grecianu, Prinţ. M. Gagarin, George U A. G. Stino, Cesar Stoika, D. Biazi-Mavro, Preot P. Mih lovici, P. Lazo, Gh. Sorocovenco, Nicolae Puşkin, D. Mincev, Căp. Dragomir Petrescu, Sergiu Matei Nica ş
50. Pavel Gore.
52. Bulgarii din Basarabia de Sud, de *D. N. Mincev.*
53. Cincinat Pavelescu, de *Cesar Stoika.*
54—55. Manuc-Bei. *Ediţia II-a.*

Exemplarele se pot procura:

Bucureşti. Librăria Ioan Cărăbaş, str. General Berthelot, 3;
Chişinău. Librăria Şah, str. Regele Carol I colţ B-dul Regele Carol
şi prin librăria „Cartea Românească".

Preţul 15 lei.